नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय

फोन नं. ४२११६३९, ४२११८०८, ४२११९३२, ४२११६६५, ४२११६८७, ४२११९१५, ४२११९४०
फ्याक्सः ४२११९३५
सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

पत्र संख्याः

च.नं.:

मिति २०७२/१/३१

श्रीमान् सचिवज्यू,
कृषि विकास मन्त्रालय,
सिंहदरबार ।

विषय : कार्यदलले तयार गरेको प्रतिवेदन सम्बन्धमा ।

प्रस्तुत विषयमा कृषि विकास मन्त्रालयका प्रतिवद्धताहरु २०७२ को बुँदा नं. १३ मा उल्लेख भए अनुसार किसान पेन्सन कोष स्थापना, पेन्सन उपलब्ध गराउने कार्यविधि, पेन्सन योजना सहितको प्रतिवेदन पेश गर्न नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०७३/१/२४ को निर्णय अनुसार गठित कार्यदलले तोकिएको अवधि (५ दिन) भित्र छलफल र बैठक बसी तयार गरिएको "किसान परिचय पत्र वितरण र किसान कल्याण/निभृत्तीभरण कोष २०७३" आवश्यक कार्यवाहीको लागि यसै साथ संलग्न राखी पेश गरेको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु ।

डा. सुरोज पोखरेल
सह-सचिव एवं
कार्यदल संयोजक

सादर अवगतार्थ :

मानानीय मन्त्रीज्यू, कृषि विकास मन्त्रालय, सिंहदरबार ।

परिमार्जन मिति : २०७३/०२/०८

किसान बर्गीकरण एवं सुरक्षा स्किम, २०७३

अवधारणा पत्र

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

कृषि विकास मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाण्डौ

(क) पृष्ठभूमि

नेपाल कृषि प्रधान देश हो । ३८ लाख ३१ हजार ९३ परिवार मध्य ३७ लाख १५ हजार ५ सय ५५ परिवारसँग धेर-थोर जग्गामाथिको स्वामित्व रहेको छ । यद्यपि सन् १९९० को पहिलो दशक देखि नेपालको कृषि क्षेत्र क्रमिक रुपमा ओरालो लागिरहेको देखिन्छ । बितेका अढाई दशकमा कृषि तथा बन सम्वन्धि उत्पादन सरदर २ प्रतिशत भन्दा बढीले बृद्धि हुन सकेको छैन । कृषि क्षेत्रमा आश्रित जनसंख्या वृद्धिको औसतमा यो बृद्धिदर नगण्य हो । जमिनको उपलब्धताको हिसावले पनि नेपाली उत्पादकत्व अत्यन्त न्यून रहेको छ (२४८१ केजी प्रति हेक्टर) । कृषि मन्त्रालयको सन् २०११ को एक गणना अनुसार काममा संलग्न हुन सक्ने उमेर पुगेका महिला हरु मध्य ७३ र पुरुषहरु मध्य ६० प्रतिशत कृषि पेशामा संलग्न रहेका छन् । यस्को अर्थ अहिले पनि कूल कामदार संख्याको ६६ प्रतिशत अर्थात भ्रण्डै दुई तिहाई कामदार जनशक्ति कृषि पेशामा आवद्ध रहेका छन । तर सन् २०११ को एक अर्को तथ्याङ्क अनुसार २४८ मिलियन यू.एस. डलरको खाद्यान्न सामाग्री निर्यातको तुलनामा ६२१ मिलियन डलर बराबरको खाध्यान्न आयात गरिएको थियो । यो प्रबृति बितेका बर्षहरुमा झन् झन् बढदै गएको देखिन्छ । नेपालमा सदियौंदेखिको पारिवारीक कृषिको अभ्यास हुँदै आएको छ । यसमा खास गरी साना किसानहरुको बाहुल्यता रहेको छ । यहाँ कृषिलाई 'एक तिरस्कृत पेशाको रुपमा हेर्ने गरिन्छ जहाँ किसानहरु पहिचान र परिचय विहिन रहेको अवस्था छ । विद्यमानमा कृषि पेसामा आकर्षक घट्न गै युवा शक्ति पलायन तिव्र भएकोले जमिन बाँझो रहने क्रम बढेको छ । नेपाल सरकारले समय समयमा व्यवसायिक कृषि उन्मुख नीतिहरु अवलम्वन गर्दै कृषि पेशालाई मर्यादित बनाउने र किसानहरुको पहिचान सहित उनीहरुलाई कृषि पेशामा आर्कषित बनाइराख्न विभिन्न पहलहरु गर्दै आएको भएता पनि यो प्रयासले हालसम मूर्त रुपलिई किसानहरुलाई सामाजिक सुरक्षा दिई व्यवसायिक बनाउन सकिराखेको छैन । **राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१** मा कम स्रोत साधन भएका कृषकहरुको पहिचान र बर्गिकरण गरी तोकिएका सुविधाहरु उपलब्ध गराई उत्पादकत्व वृद्धिमार्फत नेपालीहरुको खाद्यपोषण सुरक्षामा सुनिश्चित गर्ने उल्लेख भएको छ । **आ.व. ०७१-७२ बजेट वक्तव्य** मार्फत नेपाल सरकारले कृषि क्षेत्रको विकास तथा व्यावसायिकरणमा सहयोग पुर्‍याउन साना, मझौला र ठूला तथा व्यावसायिक कृषकहरुको वर्गिकरण र मापदण्ड बनाई कृषकहरुलाई सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि कृषक कार्डको व्यवस्था गरिने उल्लेख गरिएको छ । **कृषि विकास रणनीति, २०७२** मा व्यवसायिक किसान, निर्वाहमूखि र भूमिहिन किसानहरुलाई बेग्ला बेग्लै कृषि पर्यावरणीय क्षेत्रहरुको लागि बेग्ला बेग्लै प्रकारको कृषि वर्गिकरणको पद्धती अवलम्वन गर्ने उल्लेख भएको छ । **कृषि विकास मन्त्रालयको २७ बुदे प्रतिवद्धतापत्रमा** सबै किसानहरुलाई एकै प्रकारको सेवा सुविधा र अनुदान दिने विद्धमान व्यवस्थाले साना तथा सिमान्तकृत किसानहरु नसमेटिएकाले किसानहरुलाई व्यवसायिक, निर्वाहमूखि, सिमान्तकृत /भूमिहिन र कृषि मजदुर गरि ४ समूहमा वर्गीकरण गरि किसान परिचयपत्र वितरण गरिनेछ भनी प्रतिवद्धता जनाईएको छ । नेपाल सरकारवाट प्रदान गरिने अनुदान सेवा र सहुलियत किसानको वर्गीकरणको आधारमा प्रदान गरिनेछ भनिएको छ । सोही प्रतिवद्धता पत्रको बुँदा नम्वर १३ मा, ‘‘कृषि

पेशालाई मर्यादित बनाउन तथा कृषकहरुको आर्थिक अवस्थालाई सवल बनाउन सहभागितामा आधारित किसान पेन्सन वा किसान सुरक्षा भत्ताको व्यवस्था मिलाउने र यस व्यवस्थाका लागि किसान सुरक्षाकोषको व्यवस्था गरिने छ " भन्ने उल्लेख गरिएको छ । नेपाल सरकारले यस अघि जाहेर गरेको **किसान परिचय पत्र (बितरण तथा प्रयोग) निर्देशिका २०७१ मा** कृषि योग्य जमिनमा पारिवारिक, सामुहिक, सामुदायिक तथा सहकारी खेती गर्ने कृषक तथा मोहिलाई कृषि उत्पादनको लागि आवश्यक पर्ने कृषि सामाग्री तथा अन्य अनुदान सहुलियत दरमा सहज तरिकाले उपलब्ध गराउनका लागि किसान परिचय पत्र वितरण गर्ने व्यवस्था भएको तर यस अन्तरगत बाँके, बाग्लुङ, बारा, धनकुटा र डडेलधुरामा किसानहरुलाई एकै प्रकृतिको परिचयपत्र वितरण गरिएको एवं लक्ष्य अनुरुप एक तिहाई किसानहरुले मात्र परिचय पत्र (१७२१५ जना) प्राप्त गर्न सकेको स्थिति छ । तथापि परिचय पत्र पाएका किसानहरुले त्यसका आधारमा कृषि औजार, पशु र बाली बिमा, प्राकृतिक प्रकोपमा क्षतिपूर्ति, विद्युत महशुल, कृषि ईन्धन सिचाई सुविधा र किसान सामाजिक सुरक्षा जस्ता सेवा सुबिधा प्रयाप्त मात्रामा पाएको अवस्था नभएको कुरा विभिन्न सर्वेक्षणमा औल्याइएको छ । **नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यकम, २०७३-७४** को बुदाँ नम्बर २६ मा किसानहरुको सहभागीतामै सामाजिक सुरक्षा कोष खडा गरी क्रमश उनीहरुलाई समाजिक सुरक्षाको दायरामा ल्याइने छ भनी उल्लेख गरिएको छ । यी सबै अवस्था र समस्याको समाधानको लागि तत्काल बैज्ञानिक तरिकाले सबै जिल्लाहरुको विभिन्न समुहका किसानहरुलाई परिचय पत्र वितरण गरी त्यसकै आधारमा कृषि विकास रणनीति २०७२ ले परीलक्षित गरे अनुरुप भौचर प्रणाली लागु गर्न, स्तर अनुसार राज्यले उपलब्ध गराउने सेवा सुविधा र अनुदान उपलब्ध गराउन, किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष स्थापना गरी परिचालन गर्न र किसानहरुलाई सामाजीक सुरक्षा दिंई कृषि पेसामा आकर्षित गराउन अति आवश्यक भएको छ ।

(ख) उद्देश्य

१. कृषि पेशालाई मर्यादित बनाउन, कृषि रणनीति २०७२ अनुरुप कृषकहरुलाई विभिन्न ४ समूहः भूमिहिन विपन्न/कृषि श्रमिक, साना किसान, मध्यम किसान र व्यवसायिक किसानको रुपमा वर्गीकरण गरी परिचय पत्र उपलब्ध गराउने र त्यसकौ आधारमा सरकारले उपलब्ध गराउने सेवा, अनुदान/सहुलियत उपलब्ध गराउने ।

२. सहभागितात्मक किसान कल्याण कोष वा निवृत्तिभरण कोष स्थापना गरी कृषि कर्ममा ऋण, सापटी, उपदान तथा निवृत्तीभरण उपलब्ध गराई किसानहरुलाई सामाजिक सुरक्षा उपलब्ध गराउने ।

३. कृषि उपजहरुको उत्पादन र उत्पादकत्व उच्च राखी, फार्म/उत्पादनको तथ्यांक अध्यावधिक गर्न तथा कृषि योजना तर्जुमा गर्न सहयोग गर्न ।

४. वर्गहरु विचको सम्पत्ती वितरणको असमानतामा गरिबिको तह छुट्याएर किसानहरुको उत्पादन सामग्री र राज्यले उपलब्ध गराउने विमा, अनुदान, सेवा र सुविधामा पहुँच बढाई सामाजिक न्याय गर्ने ।

(ग) परिभाषा

१. किसान : किसान भन्नाले कृषि श्रमिक वा मालिक किसान वा मोही किसान जो कृषि पेशाबाट जीविकोपार्जन गर्दछन् घरेलु प्रयोजनको लागि वा व्यवसायिक वा दुवै प्रयोजनको लागि कृषि उपजहरु साल बसाली उत्पादन, संकलन वा बजारीकरण गर्छन् त्यस्ता मानिस वा परिवार भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

२. किसान बर्गीकरण : किसान बर्गीकरण भन्नाले कृषि पेसामा कम्तीमा १ वर्ष सम्म कृषि उपज उत्पादन, संकलन र बजारीकरणमा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न भएका किसानहरुलाई निश्चित मापदण्ड अनुरुप कृषि श्रमिक/विपन्न कृषक, साना, मझौला र व्यवसायिक किसानको वर्गमा विभाजन गरी आधिकारिक रुपमा परिचय पत्र वितरण गर्ने प्रकृया भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

३. किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष : किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष भन्नाले किसान बर्गीकरणमा सूचिकृत गरी परिचय पत्र प्राप्त किसानहरुको सहभागीतामा नेपाल सरकारले समेत निश्चित रकम थप गरी, किसानहरुलाई उपदान, निवृत्तीभरण र सापटी उपलब्ध गराई सामाजीक सूरक्षा प्रदान गरिने कोषलाई सम्झनु पर्दछ ।

४. किसान परिचय पत्र : निश्चित मापदण्डको आधारमा विभिन्न समूहमा बर्गीकरण गरिएका किसानहरुलाई भौचर प्रणाली मार्फत सेवा सुविधा र अनुदान उपलब्ध गराउन, नेपाल सरकारको तर्फबाट पहिचान तथा कर्तव्यबोधको लागी उपलब्ध गराएको परिचय पत्र भन्ने सम्झनु पर्छ ।

५.HDI (Human Development Index) : संयुक्त राष्ट्र संघको सर्वेक्षण अनुरुप तयार पारिएको विभिन्न जिल्लाहरुको मानव विकास सूचाङ्कलाई HDI भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

६. समिति : किसान बर्गीकरण र कल्याण/निवृत्तीभरण कोष परिचालनलाई सरलीकरण गर्न जिल्ला स्तरमा ब.कृ.वि.अ.को अध्यक्षतामा गठित जिल्ला स्तरीय किसान बर्गीकरण सिफारिस समिति भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

७. मन्त्रालय : मन्त्रालय भन्नाले कृषि विकास मन्त्रालय भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

८. स्थानिय निकाय : नेपाल सरकारका गाउँ पालिका वा नगरपालिकालाई स्थानीय निकाय बुझ्नु पर्दछ ।

९.कृषि क्षेत्र : कृषि क्षेत्र भन्नाले कृषि उत्पादन (अन्न वाली, नगदे वाली, बागवानी अदि), पशुपालन मत्स्यपालन, निजी जग्गामा भएका वृक्षारोपण वा वनवाटिका समेत भएका वा हुनसक्ने जग्गालाई जनाउँछ (राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६९) ।

१०. स्थानीय बैंक : सेवा केन्द्र स्तरमा स्थानीय किसानहरुलाई कोष संचालन गरी उपदान, निवृत्तीभरण र सापटी उपलब्ध गराउने किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोषसँग आवद्ध बैंकको स्थानीय शाखा/उपशाखा ।

(घ) किसान वर्गिकरण

हाल गरिएको २ सय २० किसानहरुसँगको संवादबाट किसान बर्गीकरण अपरिहार्य रहेको र तल्लो बर्गका किसानहरुलाई राज्यले संरक्षण गर्नु पर्ने जनाइएको छ (नेपाल बैकल्पीक अध्ययन समाज-२०७३) । उच्च स्तरिय बैज्ञानिक भूमिसुधार आयोगको प्रतिवेदनले, भूमिहिन कृषक (<०.०१ हेक्टर), बिपन्न कृषक (०.१ देखि ०.३ हे), साना (०.३ देखि ०.५ हे), मझौला (०.५ देखि ३ हे), ठुला (३ देखि १० हेक्टर) र धेरै ठूला (१० हेक्टर भन्दा माथि) गरी ६ श्रेणीमा किसानहरुलाई बिभाजन गरेको छ ।

श्रेणी	परिवार	हेक्टर
भूमिहिन कृषक	२८७१००	०-०१ हे
बिपन्न कृषक	६७००००	० -०३
साना कृषक	६४८०००	०.३ -०.५
मझौला कृषक	११३१५६०	०.५ -३.०
ठूला कृषक	९३७००	३.०- १० हे.
धेरै ठूला कृषक	३८००	१० हे. भन्दा माथि

स्रोत: उच्च स्तरिय भूमिसुधार आयोगको प्रतिवेदन २०१०

नेपाल बैकल्पीक अध्ययन समाजले २०७३ मा गरेको एक अर्को सर्वेक्षणले किसानहरुलाई भूस्वामीत्व, कृषि उपकरण र पूर्वाधारमा भएको लगानी, पशुधन जस्ता कुराहरुको आधारमा भूमिहिन/बिपन्न किसान, साना किसान, मझौला किसान र ठूला किसान गरी ४ बर्गमा बर्गिकरण गर्न उचित हुने जनाएको छ । अध्ययन समाजले ७ हे. भन्दा माथि जग्गा भएका वार्षिक ५० लाख भन्दा बढी लगानी गरी कृषि उत्पादनमा संलग्न फर्म वा व्यक्तिहरुलाई उद्योगी भन्नु पर्ने र उनीहरुलाई किसान भनिनु जरुरी छैन भन्ने जिकिर गरेको छ (अनूसुची-३) ।

विवरण	जग्गा हे.	ठूला पशु संख्या	साना पशु संख्या	पक्षि संख्या	मौरी घार संख्या	च्याउ/माछा (उत्पादन क्वि./ बर्ष)	वार्षिक लगानी रु.	बार्षिक आय रु.
कृषि श्रमिक	जग्गा नभएका	<५	< १०	< १००	< १५	< २	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म
विपन्न	<०.१ हे. जग्गा भएका	<५	< १०	< १००	< १५	< २	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म
साना किसान	०.१-०.५ हे.	५-१०	१०-३०	१००-५००	१६-३५	२-५	१-४ लाख	२-८ लाख
मध्यम किसान	०.५-३ हे.	११-३०	३१-६०	५०१-१५००	३६-१००	६-१०	४-१० लाख	८-२० लाख
व्यवसायिक किसान	३-७ हे.	३१-१००	६०-१५०	१५००-४०००	१००-५००	१०-५०	१०-२५ लाख	२० लाख -५० लाख

नोट :

* ७ हे. जग्गा भन्दा बढी र वार्षिक ५० लाख भन्दा बढी आय गर्नेलाई उद्योगीको रुपमा लिइएको ।
* कृषि र पशुपालन भन्दा अन्य पेसा समेत भएका, आफ्नो जमिन भएर पनी आफै खेती/पशुपालन नगर्नेलाई किसानमा वर्गीकरण गरिने छैन ।
* गरिबीको रेखामुनीको आय : रु.१९००० / व्यक्ती / वर्ष × ५(परिवार सदस्य) = रु. ९५००० / वर्ष / परिवार
* बर्गीकरणको आधारलाई आवश्यकता अनुरुप भरपर्दो तथ्यांकको आधारमा मन्त्रालयले परिमार्जन गर्न सक्ने छ ।

किसान बर्गीकरणको लागि संरचनागत्त व्यवस्था

१. जिल्ला स्तरीय किसान बर्गीकरण सिफारिस समिति

सबै जिल्लाहरुमा आ.व. २०७३/७४ देखि नै किसान वर्गीकरण कार्य थालनी गरिने छ । यो कार्य साल बसाली लगातार गर्नु पर्ने छ । यसको लागि हरेक जिल्लामा एक स्थायी प्रकृतिको किसान वर्गीकरण सिफारिस समितिको व्यवस्था गरिने छ ।

जिल्ला स्तरीय किसान वर्गीकरण सिफारिस समितिको गठन

१. प्रमुख, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय	- संयोजक
२. प्रतिनिधि, जिल्ला प्रशासन कार्यालय	- सदस्य
३. प्रतिनिधि, जिल्ला विकास समिति	- सदस्य
४. प्रमुख, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय	- सदस्य
५. प्रमुख, जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ	- सदस्य
६. प्रमुख, सम्बन्धित सिंचाई डिभिजन कार्यालय	- सदस्य
७. प्रमुख, मालपोत/भुमिसुधार कार्यालय	- सदस्य
८. प्रमुख, जिल्ला सहकारी संघ कार्यालय	- सदस्य
९. प्रतिनिधि, किसान संजाल (३ जना)	- सदस्य
१०. प्रतिनिधि, कृषक सहकारी संघ .	- सदस्य
११. जि.कृ.वि.का. को सिफारिसमा पछिल्लो पटक राष्ट्रपति उत्कृष्ट पुरस्कार पाएका मध्ये एक जना	- सदस्य
१२. योजना अधिकृत, जिल्ला कृषि कार्यालय	- सदस्य सचिव

सम्बन्धित जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारी यस समितिका संरक्षक रहने छन् ।

किसान वर्गीकरण सिफारिस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

- किसान बर्गीकरणको लागि सूचना सार्वजनिक गर्ने आवेदन संकलन गर्ने ।
- सेवाकेन्द्र स्तरमा स्थानीय निकायको प्रतिनिधि, सेवा केन्द्र प्रमुखहरु (कृषि/पशु) किसान समूह महासघं र किसान संजालको प्रतिनिधिहरुको सहयोगमा आवेदनको छानविन गरी किसानहरुको समूह छुट्टाई वर्गीकरण/दर्ता गर्ने र प्रमाण पत्र उपलब्ध गराउने ।
- दर्ता भएका किसानहरुको हरेक वर्ष दर्ता नविकरण गर्ने
- सेवा केन्द्र स्तरको छानविन समिति विरुद्ध चित्त नबुभ्ठी परेका उजुरी उपर छानविन गरी निर्णय दिने ।
- उपदान, निवृत्तीभरण स्किमबाट हटाउन पर्ने वा हट्न चाहने किसानहरुको सूची तयार गरी स्थानीय बैंकलाई जानकारी गराउने र त्यस्ता किसानहरुलाई भौचर प्रणालीबाट राज्यले उपलब्ध गराउने सेवा सुविधाबाट अलग गराउन सम्बन्धित निकायहरुमा लेखी पठाउने ।
- दर्ता/नवीकरण भएका किसानहरुको उत्पादन, आय, व्याय सम्बन्धित तथ्यांक अध्यावधिक गर्ने र हरेक विपयको जानकारी उपल्लो निकायलाई दिने ।

किसान वर्गीकरण विधि

किसान वर्गीकरणको लागि सबै जिल्लाहरुमा सिफारिस समितिको निर्णय अनुरुप, ईच्छुक किसानहरुलाई सहभागि हुन सार्वजनिक रुपमा आव्हान गरिने छ । ईच्छुक किसानहरुले निर्दिष्ट ढाँचाको फारम भरी (अनुसूची-१) आफू चार समूह मध्ये कुन समूहमा पर्ने हो खुलाई समितिको सचिवालयमा आवेदन गर्नुपर्ने छ । समितिले निश्चित प्रकृया अपनाई स्थानीय निकाय र जिल्ला स्थित कृषि सँग सरोकार राख्ने निकायहरुको सहयोगमा निज किसानहरु कुन समूहको हो एकिन गरी वर्गीकरण/समुह दर्ता गर्नेछ ।

बर्गीकरणको लागि आवेदन गर्न तपशिल अनुरुपका प्रमाण/काग़जातहरु संलग्न गर्नु पर्नेछ ।

१. नागरिकताको प्रमाणित प्रतिलिपि

२. धर्ान पूर्जाको प्रमाणित प्रतिलिपि

३. कृषि श्रमिक वा भूमिहीनको लागी पेसा प्रमाणित हुने कागजातहरु एवं स्व घोषणा पत्र

किसान परिचय पत्र वितरण र नविकरण

समितिले दर्ता भएका किसानहरुलाई दर्ता/बर्गीकरण अनुरुप किसान परिचय पत्र वितरण गर्नेछ । त्यस्ता परिचयपत्र हरेक वर्षमा समितिको सचिवालयमा नविकरण गर्नु पर्नेछ । दर्ता भएका र नविकरण गरिएका किसानहरुलाई मात्र विमा, सहुलियत अनुदान, निभृत्तिभरण र कल्याण/निवृत्तीभरण कोषमा सुविधाहरु तेकिए वमोजिम उपलब्ध गराईने छ । यसरी उपलब्ध गराउने सुविधाहरु क्रमश एक समुहका किसानहरुको लागि एकै प्रकारको हुनेछ ।

किसान परिचय पत्र प्राप्त गर्नेहरुलाई सरकारबाट उपलब्ध गराइने सेवा अनुदान

क्र.सं.	विवरण	सरकारबाट उपलब्ध हुने अनुदान प्रतिशत				कैफियत
		कृषि श्रमिक ⁄विपन्न किसान	साना किसान	मझौला किसान	ठूला किसान	
१	कृषि मेशिनरी र औजारमा अनुदान	७५	७०	६०	५०	
२	मल र विउमा अनुदान	७५	७०	६०	५०	भौचर प्रणाली लागु भए पछि
३	साना सिंचाइ अनुदान (प्लाष्टिक पोखरी, लिफ्ट, MIS, Pump Set.......)	७५	७०	६०	५०	
४	टनेल तथा प्लाष्टिक घर निमार्ण	७५	७०	६०	५०	
५	विजुली र कृषि ईन्धनमा छुट	७५	७०	६०	५०	
६	विमा, प्रिमियम छुट	७५	७०	६०	५०	
७	ऋणको व्याज अनुदान	७५	७०	६०	५०	
८	निवृत्तीभरण कोष थप	१५० %	१०० %	५० %	२५ %	

हाललाई लगातार २० वर्ष कृषि पेशा गरी ६० वर्ष उमेर पुगेका सबै जिल्लाका किसानहरुलाई समितिको सिफारिसमा एकै किसिमको प्रमाण पत्र उपलब्ध गराई निवृत्तीभरण उपलब्ध गराइनेछ ।

किसान परिचय पत्र प्राप्त गर्ने, नविकरण गर्ने र सुविधा पाउने विषयको गुनासो सुन्ने र समाधान गर्ने

किसान परिचय पत्र प्राप्त गर्ने, नविकरण गर्ने र सुविधा पाउने विषयमा परेका गुनासो सम्बन्धमा सम्वन्धित एक तह माथिको निकायले तत्काल छानविन गरी आवश्यक निर्णय लिनु पर्नेछ ।

बर्गीकरण स्किममा संलग्न किसानहरुको दायित्व

बर्गीकृत किसानहरुले हरेक वाली/पशु उत्पादनमा लागेको सामाग्री, श्रम लगाएतको खर्च एवं आफूसँग भएको जग्गा र पशुधन, बार्षिक उत्पादन र आम्दानीको फेहरिस्त अनुसूचि-२ बमोजिमको ढाँचामा प्रित्येक ६/६ महिनामा वर्षे र हिउँदे वाली उत्पादन पछी समितिको सचिवालयमा बुझाउनु पर्नेछ । सचिवालयले ६/६ महिनामा प्राप्त तथ्यांकहरु Compile गरी क्रमश: समितीमा र समितीले माथिल्लो निकायमा पठाउनु पर्नेछ ।

किसानको समूह आवधिक रुपमा पुन वर्गीकरण हुन सक्ने

वर्गीकरणमा परेका किसानहरुले ६/६ महिनामा बुझाएको प्रगति विवरण अनुरुप उनीहरुको समूह समितिको सिफरिसमा प्रत्येक २/२ वर्षमा पुनवर्गीकरण हुन सक्ने छ ।

किसान बर्गीकरण गरिने जिल्ला/क्षेत्रहरु

सबै जिल्लाहरुमा तत्काल किसान बर्गीकरण कार्य सुरु गरिने छ ।

(ङ) किसान कल्याण/निभृत्तिभरण कोष स्थापना र परिचालन

किसान कल्याण/निभृत्तिभरण कोष स्थापना

किसान कल्याण कोष/निभृत्तिभरण कोष सहभागितात्मक रुपले स्थापना गरिने छ । किसान बर्गीकरणमा दर्ता/नविकरण गरेका किसानहरु मध्येबाट स्वेच्छिक रुपमा कल्याण/निभृत्तिभरण कोषमा सहभागी हुन पहिलो पटक सार्वजनिक रुपमा समितिले आवेदन माग गर्ने छ । यो कार्य सालबसाली लगातार रुपमा संचालन हुनेछ । परेका आवेदनहरुलाइ आवधीक (४/४ महिना) मा सेवा केन्द्र स्तरमा सम्वन्धित सेवा केन्द्र (कृषि/पशु)का कर्मचारीहरु सहित स्थानीय निकायको प्रतिनिधि एवं किसान संजालको प्रतिनिधिको संयुक्त टोलीले मूल्यांकन गरी कोषमा सहभागी हुने कृषकहरुको बर्गीकरण अनुसारको सूचीं तयार गर्नेछ । आवद्ध किसानहरुले वर्गीकरण स्किममा पेश गरे अनुरुप आफ्नो कुल उत्पादनको १% हिस्सा बराबरको नगद रुपैंया १२ भाग गरी मासिक रुपमा प्रिमियम बापत कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ । यसरी जम्मा गर्ने रकम एक समुहका किसानहरुलाई एउटै दरले हुनेछ । जम्मा भएको रकमको क्रमश: कृषि श्रमिक/विपन्न किसानलाई १५०% साना किसान १००%, मझौला किसान ५०% र व्यवसायिक किसानलाई २५% रकम नेपाल सरकारले कोषमा थप गर्ने छ । कोष जम्मा गर्न र हिसाब राख्न सेवा केन्द्र स्तरमा किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष बैंकको स्थानीय ईकाई स्थापना हुनेछ । यसरी जम्मा भएको कोषमा, कोष संचालकको तर्फबाट ६% ब्याजका दरले वर्षको अन्तिममा रकम थप गरिनेछ ।

वर्ग अनुरुप किसानहरुले मासिक कोषमा जम्मा गर्नु पर्ने रकम

मासिक रकम = बार्षिक आम्दानी (औषत) / १००× १२

उदाहरण : साना किसान = रु. (२००००० + ८००००० / २) × १ / १२००

= रु. १०००००० / २४००

= रु. ४१६.६७

नेपाल सरकारले थप्ने १००% + रु. ४१६.६७

जम्मा रु. ८३३.३३/महिना

वर्ग अनुरुप कोषमा मासिक जम्मा गर्नु पर्ने रकम र नेपाल सरकारबाट थप रकम

१. विपन्न = २ लाख × १ / १२०० = २००००० / १२०० = १६६.६७ + २५०.०० (१५०%) = रु.४१६.६७

२. साना = (२ लाख + ८ लाख / २) × १ / १२०० = रु. ४१६.६७+४१६.६७ (१००%) = रु. ८३३.३३

३. मझौला = (रु. ८ लाख + २० लाख / २) × १ / १२०० = रु. ११६६.६७ + रु. ५८३.३३ (५०%) = रु. १७५०.००

४. व्यवसायिक = (रु. २० लाख + ५० लाख / २) × १ / १२०० = रु. २९१६.६७ + रु. ७२९.१७ (२५%) = ३६४५.८४

किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष संचालन संरचना :

कोष संचालनको लागि केन्द्रीय स्तरमा एक कोषको कार्यालय स्थापना हुनेछ । जसलाई निर्देशन दिन केन्द्रीय स्तरमा मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा एक उच्च स्तरीय किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष संचालन समिति गठन गरिने छ (अनुसूची-३)। कोषको विधान/विनियम र छाप'कोष संचालन समितिले तयार गरी स्वीकृत गर्ने छ । संघीय राज्यहरुमा कोष संचालन गर्न र कोषको विवरणहरु अध्यावधिक गर्न संघीय रुपमा कार्यालयहरु स्थापना हुनेछन् । यी कार्यालयहरुले कोष संचालन सम्बन्धमा जिल्ला स्तरीय किसान बर्गीकरण सिफारिस समिति/किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष समितिहरुलाई आवश्यक निर्देशन दिने र अनुगमन गर्ने कार्यहरु गर्ने छन् । समुदायमा समूह/सहकारीमा आवद्ध भएका किसान वर्गीकरणमा दर्ता/नविकरण भै कोषमा आवद्ध भएका किसानहरुबाट कोष संकलन र हिसाब अध्यावधिक गर्नको लागि जिल्ला र सेवा केन्द्र स्तरमा समेत कोषको स्थानिय बैंकका शाखा/उप शाखाहरु विस्तार गरिने छ । सेवा केन्द्र स्तरमा स्थापना भएको बैंकले किसानका तर्फबाट कोष जम्मा गर्ने छन् भने केन्द्रीय स्तरको कोषको कार्यालयले सरकारका तर्फवाट कोष रकम माग गरी हिसाब मिलान गर्नेछ । यी बैंकहरुवाट समितिको सिफारिस अनुरुप किसानहरुलाई उपदान, निभृत्तीभरण, सापटी वितरण गर्ने छन् (अनुसूचि-४) । कोषको संरचना आशींक वा पुर्ण रुपमा स्थापना र संचालनमा आइनसक्दा सम्म कोषको कार्य विद्यमान मन्त्रालयको विभिन्न तहको निकाय र कर्मचारीहरुवाट कोषको कार्य संचालनमा ल्याइनेछ । सेवा केन्द्रस्तरमा स्थानीय बैंकको व्यवस्था नहुँदा सम्म मन्त्रालयका थप हुने कृषि प्राविधिकहरुवाट यो कार्य संचालनमा ल्याइनेछ ।

कल्याण/निवृत्तीभरण कोषमा संलग्न हुन पाउने किसानहरुको योग्यता

१. किसान वर्गीकरणमा दर्ता/नविकरण भएका किसानहरु

२. कम्तीमा १ वर्ष कृषि पेसामा आवद्ध भई बर्गीकरण दर्ताको लागि आवस्यक तथ्यांक/विवरण तयार गर्ने किसान

३. तोकिएका अरु योग्यताहरु

किसानहरुलाई कल्याण कोष/निवृत्तीभरण कोषबाट अलग गर्न सक्ने अवस्था

१. किसान बर्गीकरणमा दर्ता नविकरण नगरेमा वा दर्ता/नवीकरणको लागि निर्दिष्ठ गरिनुपर्ने कार्यहरु नगरेमा ।

२. किसान कल्याण/निभृत्तीभरणकोषमा लगातार ६ महिना सम्म सहभागी नजनाएमा ।

३. कृषि पेशाबाट अलग भएमा वा जग्गा बाँझो राखेमा ।

४. तोकिएको न्यूनतम उत्पादकत्वको हद अनुरुप उत्पादन गर्न नसक्ने कृषकहरु (अनुसूचि-५) ।

५. समिति समक्ष झुटा विवरण पेश गर्ने किसानहरु

किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष परिचालन

स्थानीय बैंक मार्फत समितिको सिफारिसमा कोषमा आवद्ध कृषकहरुले निद्धिष्ट फारम भरी देहाय अनुरुपको सुविधाहरु लिन पाउने छन् :

१. किसान उपदान व्यवस्था :

किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोषमा आवद्ध किसानहरुले स्वेच्छाले कृषि पेशा छाडेमा, दुर्घटना र अपाङ्ग, असक्षम वा दिर्घ रोग लागेमा वा निवृत्तीभरण पाउने समय पूर्व नै ६० वर्षको उमेर हद पुगेमा आफूले जम्मा गरेको कोषमा नेपाल सरकारले थप गरेको रकम व्याज सहित तल दिइएअनुसार थप अनुदान रकम पाउने छन् ।

उपदान पाउने विवरण :

क्र.सं.	कृषि पेशामा संलग्न (वर्ष)	एक मुष्ठ पाउने उपदान रु.
१	५ वर्ष	१० महिनामा कोषमा जम्मा हुने थप सहित वरावरको रकम एक मुष्ट
२	१० वर्ष	३० महिनामा कोषमा जम्मा हुने थप सहित बराबरको रकम एक मुष्ट
३	१५ वर्ष	५० महिनामा कोषमा जम्मा हुने थप सहित वरावरको रकम एक मुष्ट

पुनश्चः -एकल महिला किसानको हकमा भने यो रकममा २/२ महिनाको दरले उपदान थप हुनेछ ।

- एक परिवारमा श्रीमान वा श्रीमती मध्ये एक जनालाई मात्र यो कार्यक्रममा आवद्ध गरिनेछ ।

२. घर, उपचार, सामाजिक व्यय, व्यवसाय संचालन सापटी

किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोषमा संलग्न भै ५ वर्ष भन्दा बढी कोषमा रकम जम्मा गरेका कृषकहरुले कृषि सँग सम्वन्धी पूर्वाधार गोठ, घर, गोदाम, सिचाँई संरचना बनाउन, बजारीकरण गर्न, कृषि व्यवसाय संचालन गर्न वा आकस्मिक रुपमा उपचार खर्च आवश्यक हुँदा र सामाजिक खर्च टार्न, समितिको सिफारिसमा संकलित कोषवाट जम्मा भएको रकमको ५०% सम्म रकम सापटी लिन सक्नेछन् । यस्तो सापटी लिए वापत निजहरुले

क्रमश : समूह अनुरुप ८% व्याज तिर्नुपर्ने छ । लिएको रकम किस्ताबन्दीमा ५ वर्ष भित्र कोषमा फिर्ता गर्नु पर्नेछ । समयमा फिर्ता नगरेमा सो वापत आफुले पाउने व्याजमा २ % थप गरी व्याज लाग्ने छ र अवकाशको समयमा सो फरफारक गरिनेछ ।

३. निवृत्तीभरण

लगातार २० वर्ष सम्म कृषि पेशामा संलग्न भै कोषमा रकम जम्मा गरेका किसानहरुले पेशाबाट अवकाश लिन चाहेको अवस्थामा समितिको सिफारिसमा आफुले कोषमा जम्मा गरेको रकममा सरकारले थपेको रकम व्याज सहित एक मुष्ट रकम फिर्ता गरिने छ । तर ६० वर्ष उमेर नपुग्दा सम्म उनीहरुलाई निवृत्तीभरण कोषको स्किमबाट विनाकारण अलग गरिने छैन । त्यस्ता किसानहरुले तल दिइए अनुसार स्थानीय बैंकबाट मासिक निवृत्तीभरण पाउने छन् तर ६० वर्ष उमेर पुगे पछी भने यो स्किमबाट अनिवार्य अलग गरिने छ । विभिन्न समूहका किसानहरुले पाउने मासिक निवृत्तीभरण तल दिइएको छ ।

$$\text{१. विपन्नको लागि मासिक निवृत्तीभरण} = \frac{\text{कोषमा जम्मा भएको मासिक किस्ता} \times \text{जम्मा वर्ष}}{\text{३}} = \frac{\text{४१७} \times \text{२०}}{\text{३}} = \text{२७८०.००}$$

$$\text{२. साना किसानको लागि मासिक निवृत्तीभरण} = \frac{\text{कोषमा जम्मा भएको मासिक किस्ता} \times \text{जम्मा वर्ष}}{\text{५}} = \frac{\text{८३३.३३} \times \text{२०}}{\text{५}} = \text{३३३३.३२}$$

$$\text{३. मध्यम किसानको लागि मासिक निवृत्तीभरण} = \frac{\text{कोषमा जम्मा भएको मासिक किस्ता} \times \text{जम्मा वर्ष}}{\text{८}} = \frac{\text{१७५०} \times \text{२०}}{\text{८}} = \text{४३७५.००}$$

$$\text{४. व्यवसायिक किसानको लागि मासिक निवृत्तीभरण} = \frac{\text{कोषमा जम्मा भएको मासिक किस्ता} \times \text{जम्मा वर्ष}}{\text{१२}} = \frac{\text{३६४५.८४} \times \text{२०}}{\text{१२}} = \text{६०७६.४०}$$

नोट : निवृत्तीभरण हिसाव गर्दा प्रत्येक तहमा भाग गर्ने अंक क्रमश: २, ३ र ४ ले वढाउँदै लागिनेछ ।

हाल २० वर्ष भन्दा बढी समय कृषि पेशामा संलग्न भई सकेका ६० वर्ष उमेर पुगेका किसानहरुले समितिको सिफारिसमा आ.व. २०७३/०७४ देखि नै रु. २०००/मासिक (साना किसानको ६०%) निवृत्तीभरण पाउनेछन् । कोष संचालनमा आए पछि ६० वर्ष उमेर पुगेका तर कोष संचालनमा २० वर्ष भन्दा कम समय योगदान गर्ने किसानहरुलाई पनि प्रति महिना रु. २००० का दरले समितिको सिफारिसमा निवृत्तीभरण प्रदान गरिनेछ । यसमा यस अघि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराई रहेको सामाजिक सुरक्षा भत्ता समायोजन गरिने छ । यसरी निवृत्तीभरण पाउँदा अन्य कुनै सामाजिक सुरक्षा भत्ता वा निवृत्तीभरणमा दोहोरोपन नपर्ने गरी व्यवस्था मिलाइनेछ । माथि भनिएको दुवै प्रकारको निवृत्तीभरण सम्बन्धित किसानको मृत्यु भएपश्चात उसको नातेदारलाई भने उपलब्ध गराइने छैन । तर संचित कोषमा जम्मा भएको रकम थप र व्याज समेत भने उसको नजिकको हकवालालाई उपलब्ध गराइने छ ।

निवृत्तीभरण नपाउने अवस्था :

१. किसान वर्गीकरणमा नपरेका व्यक्तिहरु

२. किसान कल्याण/निवृत्तीभरण स्किममा नपरेका व्यक्तिहरु

३. कृषि पेसा बाहेक अन्य पेशामा समेत संलग्न व्यक्तिहरु

४. किसान बर्गीकरण वा किसान कल्याण निवृत्तीभरण कोषमा संलग्न भएका तर कृषि पेशा नगर्ने, जग्गा जमिन बाँझो वा गोठ, खोर खाली राख्नेहरु

५. अन्य पेसा शिक्षक, कर्मचारी, जंगी, प्रहरी, कुटनीती आदीमा संलग्न भएका वा त्यस्तो पेशाबाट अवकाश लिई निभृत्तीभरण/उपदान पाएका व्यक्तिहरु

६. न्यूनतम उत्पादनको हद अनुरुप उत्पादन गर्न नसकेमा

अन्य क्षेत्रमा कोष परिचालन र कोषको आय आर्जन

किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोषको रकम मन्त्रालयको स्वीकृती लिई कोषले विकास निमार्णका अन्य कार्यहरुमा निश्चित समयावधिको लागि लगानी गरी आय आर्जन गर्न सक्नेछ । यस्तो आय कोषका कर्मचारी/कार्यालय व्यवस्थापनमा खर्च गरिने छ । यस्तो कार्यमा कोष आफैमा सक्षम नभए सम्म सो कार्यको लागि आवश्यक रकम नेपाल सरकारले ससर्त अनुदान उपलब्ध गराउने छ ।

किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोष संचालन हुने क्षेत्र वा जिल्लाहरु

यो कार्यक्रम क्रमशः सबै जिल्लामा संचालन गरिने छ । पहिलो चरणमा प्रत्येक संघीय प्रदेशबाट कम्तीमा १ जिल्ला पर्ने गरी Super Zone लागु भएका ७ जिल्लाहरुमा यो कार्यक्रम लागु गरिनेछ । दोश्रो वर्ष Zone लागु भएका ३० जिल्लाहरु र अन्तिम वर्ष बाँकी Block लागु भएका ३८ जिल्लाहरुमा गरी ३ वर्ष भित्र सबै जिल्लाहरुमा यो कार्यक्रम लागु गरिनेछ (अनुसुची-६, ७, ८)। तर ६० वर्ष किसान सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम भने सबै जिल्लाहरुमा आगामी आ.व. २०७३/०७४ को तेस्रो चौमासिकदेखि लागु गरिनेछ ।

पहिलो चरणमा किसान कल्याण/निवृत्तीभरण कोषमा सहभागी हुन सक्ने परिवार संख्या

प्रथम चरणमा ७५ जिल्लका ६० वर्ष उमेर पुगेका घर मुली भएका ४३८१२२ घर परिवार मध्ये ५०% (२१९०६१) किसानलाई प्रति महिना रु.२००० का दरले आवश्यक पर्ने निवृत्तीभरण, ७ जिल्लाका कृषि श्रमिक/विपन्न कृषकहरुको कल्याण/निवृत्तीभरण कोषमा सरकारका तर्फबाट थप हुने १५०% रकम, ७ जिल्लाका साना किसानको १००%, ७ जिल्लाका मझौला किसानको ५०% र ७ जिल्लाका व्यवसायिक किसानको २५% ले अनुमानित कुल किसान घर परिवारको ५०% संख्या स्किममा आवद्ध हुँदा नेपाल सरकारको तर्फबाट खर्च गर्नुपर्ने रकम तल तालिकामा दिइएको छ (अनुसुची-६, ७, ८) ।

किसान घर परिवारको ५०% संख्या स्किममा आवद्ध हुँदा नेपाल सरकारको तर्फबाट खर्च गर्नुपर्ने रकम

विवरण	किसान परिवार (संख्या)	५० % किसान परिवार (संख्या)	मासिक थप निवृत्तभिरण (रु.)	मासिक रकम (रु.०००)	बार्षिक कुल रकम (रु.०००)	आ.व. २०७३/०७४ को लागि कुल रकम (रु.०००)
६० बर्ष माथीका किसान (२५ जिल्ला)	१८००९३	९००४७	२०००	१८००९३	२१६१११६	७२०३७२
६० बर्ष माथीका किसान (५० जिल्ला)	२५८०२९	१२९०१५	२०००	२५८०२९	३०९६३४८	१०३२११६
जम्मा ६० बर्ष माथीका किसान	४३८१२२	२१९०६१		४३८१२२	५२५७४६४	१७५२४८८
कृषि श्रमिक/भूमिहिन (७ जिल्ला)	७७७१५	३८८५७	२५०	९७१४	११६५७२	३८८५८
साना किसान (७ जिल्ला)	२८५४३६	१४२७१८	४१७	५९५१३	७१४१६१	२३८०५४
मध्यम किसान (७ जिल्ला)	२२९८२९	११४९१५	५८३	६६९९५	८०३९४२	२६७९८१
व्यवसायिक किसान (७ जिल्ला)	९९९८	४९९९	७२९	३६४४	४३७३१	१४५७७
७ जिल्ला जम्मा	६०२९७८	३०१४८९		१३९८६७	१६७८४०५	५५९४६९
६० वर्ष माथि + ७ जिल्ला	१०४११००	५२०५५०		५७७९८९	६९३५८६९	२३११९५७
कृषि श्रमिक/भूमिहिन (६८ जिल्ला)	८१०१८८	४०५०९४	२५०	१०१२७४	१२१५२८२	
साना किसान (६८ जिल्ला)	९३०२६२	४६५१३१	४१७	१९३९६०	२३२७५१६	
मध्यम किसान (६८ जिल्ला)	१४३२५३१	७१६२६६	५८३	४१७५८३	५०१०९९३	
व्यवसायिक किसान (६८ जिल्ला)	५५१३४	२७५६७	७२९	२००९६	२४११५६	
जम्मा (६८ जिल्ला)	३२२८११५	१६१४०५८		७३२९१३	८७९४९४७	
जम्मा (७५ जिल्ला)	३८३१०९३	१९१५५४७		८७२७८०	१०४७३३५२	
६० वर्ष माथि + ७५ जिल्ला	४२६९२१५	२१३४६०८		१३१०९०२	१५७३०८१६	
व्यवस्थापन खर्च (७५ जिल्ला)				२६६६६	८९५९८३	१०६६६४
कुल रकम रु.				१३३७५६८	१६६२६७९९	२४१८६२१

अन्य कानूनी व्यवस्था बचाउ र खारेज

यो कोष परिचालन सम्वन्धी अन्य व्यवस्था बचाउ र खारेजी नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार हुनेछ । किसान परिचय पत्र (वितरण तथा प्रयोग) निर्देशिका २०७१ यो अवधारणा स्वीकृत भई लागु भए पछि खारेज गरिने छ । उक्त निर्देशिका अनुरुप वितरित परिचय पत्रलाई यस निर्देशिका अनुरुप वितरण भएको परिचय पत्रले विस्थापन गरिनेछ ।

अनुसूची-१०: हरि रोकाको प्रतिवेदन, २०६३

३ पा.

किसान बर्गीकरण तथा किसान पेन्सन स्किम प्रतिवेदन

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

नेपाल सरकार

कृषि बिकास मन्त्रालय

प्रस्तोता :

हरि रोका

नेपाल बैकल्पिक अध्ययन समाज

य सुची :

श..३
ी कृषिको शुक्ष्म चीत्रण १०
ानको परिभाषा र वर्गीकरणको आधारको पहिलो पक्षः..१२
ानको परिभाषा र वर्गीकरणको आधारको दोश्रो पक्षः..१८
करणको आधारका लागि सुझाव २०
न स्किम २३
विभाजन...२४
उत्पादन प्रकृया...२५
प्रिमियम कति पेन्सन २८
र्भ समाग्री २९
शिष्ट

ल कृषि प्रधान देश हो । ३८ लाख ३१ हजार ९३ परिवार मध्य ३७ लाख १५ हजार ५ सय ५५ परिवारसँग थेर- थोर ामाथिको स्वामित्व रहेको छ । यद्यपि सन् १९९० को पहिलो दशक देखि नेपालको कृषि क्षेत्र क्रमिक रुपमा ओरालो ारहेको देखिन्छ । बितेका अढाई दशकमा कृषि तथा बन सम्वन्धि उत्पादन सरदर २ प्रतिशत भन्दा बढीले बृद्धि हुन सकेको । कृषि क्षेत्रमा आश्रित जनसंख्या बृद्धिको औसतमा यो बृद्धिदर नगण्य हो । जमिनको उपलब्धताको हिसावले पनि नेपाली ादकत्व अत्यन्त न्यून रहेको छ (२४८१ केजी प्रति हेक्टर) । कृषि मन्त्रालयको सन् २०११ को एक गणना अनुसार काममा ान हुन सक्ने उमेर पुगेका महिला हरु मध्य ७३ र पुरुषहरु मध्य ६० प्रतिशत कृषि पेशामा संलग्न रहेका छन । यस्को अर्थ ले पनि कूल कामदार संख्याको ६६ प्रतिशत अर्थात झण्डै दुई तिहाई कामदार जनशक्ति कृषि पेशामा आवद्ध रहेका छन । सन् २०११ को एक तथ्याङ्क अनुसार २४८ मिलियन यू.एस. डलरको खाद्यान्न सामाग्री निर्यातको तुलनामा ६२१ मिलियन ा बराबरको खाध्यान्न आयात गरिएको थियो । यो प्रबृति बितेका बर्षहरुमा झन् झन् बढ्दै गएको देखिन्छ ।

नेपाल सरकार कृषि विकास मन्त्रालय सिंहदरबार

र्गीकरण

किसानको वर्गीकरण

ा जो कृषिमा जीवन निर्वाह गर्छन, यद्यपि जमिनसँग उनीहरुका बेग्ला बेग्लै नाता हुन सक्छन लाई समग्रमा किसान भन्ने न्छ । जमिनको मालिक ९यधलभच या तजभ बिलम०, लुप्त जमिन्दार ९बदकभलतभभ बिलमयिचमक०, सुपरिवेक्षणको ामा रहने कृषि बिज्ञ ९कगउभचखष्कयचथ बनचष्अगतिगचष्कतक०, मालिक-किसान ९यधलभच अगतिष्खबतयच०, ार ९कजबचभ-अचयउउभच०, मोही ९तभलभलतक० र कृषि मजदुर ९बिलमभिकक- बिदयचभचक० जमिन सँग न्छन । माथि उल्लेखित सवै ब्यक्ति वा समुदायका ब्यक्तिहरुको कृषिसँग आ-आफ्ना वा बेग्ला-बेग्लै सम्वन्धहरु हुन्छन । ान्य बोलचालको भाषामा यीनीहरुलाई 'किसान' ९उभबककबलत० भनिन्छ ।

ाय तहमा घरधुरीको अभ्यासमा प्रयोग गरिने साधन र ४ वटा बिषयगत बजार- जमिन, श्रम, उत्पादनका साधनहरु र ादीत बस्तुको बजारको आधारमा किसानको बर्गीकरण गर्ने अन्तराष्ट्रिय प्रचलन रहँदै आएको छ । तर नेपालमा करणको आधार भने स्वामित्वमा रहेको भूमिको क्षेत्रफल, खेतीपाती तथा पशुपालनको ब्यवशायीकरण, कृषि ब्यवशायमा ाको लगानी तथा खर्च, कृषकको सम्वन्धित कृषि ब्यवशायमा अनुभवका आधारमा तय गर्ने गरिएको जनाइएको छ ।

ानको वर्गीकरण हाम्रा लागि दुवै हिसावले महत्वपुर्ण मानिन्छ । पहिलो बर्गहरु वीचको सम्पत्ति वितरणको असमानतामा ाको तह छुट्याएर सुविधा उपलब्ध गराउने बिषयमा (जस्तो आय आर्जन, शिक्षा र स्वास्थ उपलब्धतामा) । दोश्रो शक्ति र ाप्तमा कस्तो हैंसियत वा शक्ति कस्को कत्ति ? भन्ने पत्ता लगाउनमा । यी दुई बिषय ग्रामिण क्षेत्रमा सभ्रान्त वर्ग बन्न (न्टरप्रनियरसिपको हैंसियत राख्छ) र गैर सभ्रान्तबर्गले मजदुरी मार्फत प्राप्त गर्ने ज्यालाको किसिमले खडा गर्ने असमानता ाको सामन्य हैंसियतका मानिसहरुमा ब्याप्त हुदै जाने नैराष्यता मापन गर्न ।

ामा यस्तो वर्गीकरण इन्टरप्रनियरसिप, वा बर्गीय तह वा स्थान वा बदलिदो आर्थिक वा सामाजिक उत्पादन सम्वन्धलाई वर्गीकरण गरेको देखिन्न । उच्च स्तरिय बैज्ञानिक भूमिसुधार आयोगको प्रतिवेदनले, भूमिहिन कृषक (०.०१ हेक्टर), कृषक (०.१ देखि ०.३ हे), साना (०.३ देखि ०.५ हे), मझौला (०.५ देखि ३ हे), ठुला (३ देखि १० हेक्टर) र धेरै ठूला (क्टर भन्दा माथि) ६ श्रेणीमा बिभाजन गरेको छ । यद्यपि हिजो आजको देखिएको अभ्यास चाँही बदलिदो परिवेशमा ायीक भूमिका कस्ले खेलिरहेको छ, नया नया संस्थाहरु खोलिदा कस्ले कसरी मौकामा पुरष्कार र मौका हात पारेका छन र्फ चासो देखिन थालेको अनुभूत हुने बताइन्छ ।

को बर्गीकरण गर्ने काम विवाद रहित हुदैन । केही समाज शास्त्रीहरुका अनुसार बर्गीकरण स्रोत माथिको स्वामित्वका मा गनु पर्ने बताउछन । यहाँ स्रोत भन्नाले ऋणको उपयोग, खेतीको किसिम ९तभलबलअथ० सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व, को ऋण प्राप्त गर्ने क्षमता, र ऋण तिर्न सक्ने क्षेमता आदी लाई जनाइन्छ ।

अर्थशास्त्रीहरुको मतमा किसानको बर्गीकरण निम्नानुसार रहेको बताइन्छ । (१) जमिन्दार ९बिलमयिचमक० । (२) धनी ान ९चष्अज-उभबकबलतक० । (३) मध्यम बर्गीए किसान ९ष्मममभि-अबिकक उभबकबलतक० । (४) गरिव किसान यच -उभबकबलतक० र (५) कृषि मजदुर ९ब्नचष्अगतिगचर्बा- बिदयगच० । केही समाजशास्त्रीहरुले किसानलाई ५ बटै ा बिभाजित गरेका पनि छन । (१) किसान ९यधलभच अगतिष्खबतयच० । (२) बृहत किसान ९बिचनभथि यधलभच- तिष्खबतयच०, (३) बृहत कृषक ९बिचनभथि तभलबलत(अगतिष्खबतयच० । (४) कृषक ९तभलबलत अगतिष्खबतयच० र गरिव किसान ९तयतर्बाथि उययच उभबकबलत० । जे भए पनि किसानको बर्गीकरण गर्दा मुख्यत कति खेत जोत्छ लम तभलबलअथ०, र जमिनको आकार ९बिलम कष्शभ०, तथा बजार मूल्यलाई मुख्य आधार बनाइनु उपयुक्त हुन्छ । ले माथि उल्लेखित अर्थ तथा समाजशास्त्रीहरुको बर्गीकरणलाई संयूक्तरुपमा आधार बनाउन उपयुक्त हुन्छ ।

कृषि प्रणाली र खेतीको वर्गीकरण ९ँबचकष्लन क्थकतभ बलम ऋबिककषष्अबतष्यल या ँबचकक त्थउभक०

भन्दा पहिलो त कृषि प्रणाली कस्तो भन्ने प्रश्न महत्वपुर्ण हुन्छ । प्राकृतिक उपलब्धता (जलवायु, माटो, सकृयता र थती), दोश्रो, श्रम र बजारसँगको सम्वन्ध (यसभित्र श्रमिकको उपलब्धता, बजारसँगको सामिप्यता, जमिनको मूल्य, परम्परा त्पादित बस्तुको माग पर्दछन) । तेश्रो कस्तो प्रकृया अपनाइन्छ ? खनजोत, बाली स्याहार्ने बिषय, गोडमेल, चरन, दोहनको था, र समग्र उत्पादन बाली, जनावर, र दुवै बिक्री गर्दा हुने फाइदाको अवस्था समग्र कृषि प्रणालीका बिषय हुन ।

ानको बर्गीकरण गरिरहँदा अर्को ध्यान दिइनु पर्ने मुख्य कुरा खेतीको बर्गीकरण अर्को महत्वपुर्ण बिषय हो । नेपाल सरकारले पयोग नीति, २०७२ अगाडी सारेको छ । मुख्यत खेती योग्य जमिन, पशूपालन, रासायनीक मलको प्रयोग तथा एन्द्रिक लअ० बारेमा , जमिनको किसिम, जंगलको अवस्था, घासपातको अवस्था, सिंचाइको उपलब्धताको अवस्था पहिलो चरणमा न गरिनु पर्ने बिषय हुन ।

, जिविकोपार्जन ९कगदकष्कतभलअभ० अथावा ब्यवशायीक ९अफभचअष्बा० कस्तो खेती ? जीविकोपार्जन कृषि माथि ख गरिएका बर्गमा आधारित हुन्छन, बर्षभरी खान पुग्ने र नपुग्ने ? भूउपयोग नीतिसँग जीविकोपार्जनलाइ कसरी जोड्ने कुरा अर्को नीतिगत सवाल हो । नाफा आर्जनका लागि गरिने खेती पनि आकार, बजार र अन्य उत्पादन सामाग्री तथा ाग सामाग्रीमा ९क्ष्लउगत० भर पर्छन । तेश्रो सधन र बिस्तृत खेतीका आफ्नै प्रकार हुन्छन । हाम्रो जस्तो बिकासशील र ागिक रोजगारीको अवशर नभएको देशमा यी सवै कुरा गंभिरता पुर्वक लिइनु पर्ने हुन्छ ।

सम्म नेपालमा राज्यको सहयोगमा भएका यान्त्रीकरण ९भअजबलष्शबतष्यल० तथा ब्यवशायीकीकरण फभचअष्बष्शिबतष्यल० बाट मुख्य फाइदा धनी र मझौला किसानहरुले मात्र उठाउन सकेको देखिन्छ । भूमिहिन, बिपन्न ाना मात्र होइन मझौला कृषकहरु समेत आफुहरु राज्यले उपलब्ध गराउने शेवाबाट वञ्चित हुन परेकाले उनीहरु धेरै आन्दोलित हुने गरेका छन । पटक पटक राजनीतिज्ञ तथा पार्टीहरुबाट ठगिएको महसुस गर्ने गरेका छन । २०४६/४७, ०६२/६३ का आन्दोलनहरु भिन्नाभिन्नै एजेण्डामा भएका भिन्न भिन्न प्रकृतिका आन्दोलन थिए ।

रामपुर तथा गंगापरस्पुर), कास्की (भलाम र हेम्जा) तथा सप्तरी (कोचावखारी तथा कन्चनरुप नगरपालिका) का २ सय किसानहरुसँग गारिएको संवाद कार्यक्रमहरुमा किसान बर्गीकरण अपरिहार्य रहेको र तल्लो बर्गका किसानहरुलाई राज्यले गर्नु पर्ने जनाएका थिए । बर्गीकरणका आधारहरु तयार गर्दा राजनीतिकरण हुन नहुने, त्रुटीरहित वीधि संगत बृहत आधरित हुन पर्ने बताएका थिए । अव को कृषि जनगणनाको वीधि ९बनचष्अगतिगचभ कगचखभथ ञ्भतजयमयियनथ० बुझ्न सक्ने वीधि र प्रकृयामा आधरित हुनु पर्ने जनाएका छन । जस्तो को किसान हो ? को होइन ? को ब्यवशायीक को जीवीकोपार्जनमुखी ? यी बिषयले कस्ता किसानकालागि सरकारको कस्तो योजना र कुन बर्गको किसानले कस्तो

लिने ? राज्यले कस्तो ? कस्को सुरक्षा गर्छ, र गरिरहेको छ भन्ने भर पर्ने कुरा त्यसपछि मात्र प्रष्ट हुने उनीहरुको ...ई रहेको थियो ।

पेन्सन स्किम ९एभलकष्यल कअजभmभ०

... बिकास मन्त्रालयका प्रतिबद्धताहरु -२०७२ को बुँदा नम्बर १३ मा, "कृषि पेशालाई मर्यादित बनाउन तथा कृषकहरुको ...र्थिक अवस्थालाई सवल बनाउन सहभागिताका आधारित किसान पेन्सन वा किसान सुरक्षा भत्ताको व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । ... व्यवस्थाका लागि किसान सुरक्षाकोषको व्यवस्था गरिने छ ।" पहिलो पटक नेपाल सरकारले यस प्रकारको प्रतिबद्धता ...एको अवस्था हो । यो बर्णनमा ९कतबतभmभलत० 'मर्यादित, सवल र सहभागिता' यी ३ शब्दले प्रमुखता पाएता पनि सबै ... महत्वपुर्ण बिषय बहुसंख्यक जनताको जीविकोपार्जन सँग जोडिएका अन्य ४ बिषयसँग सरोकार राख्छन । पहिलो ज्ञान ...यधभिमनभ०, दोश्रो, राजनीति ९उयष्तिष्अक०, तेश्रो पल्ला ९कअबभि० तथा चौथो गतिशीलता ९mथलकष्अक० । यी ... बिषय जीविकोपार्जनलाई बिस्तार गर्न, सहज बनाउन, र फलदायी बनाउने आधार हुन ।

...) कोष स्थापना र परिचालन सन्दर्भमा

...न भन्ने बित्तिकै सम्वन्धित पक्ष्यको सहभागिताको कुरा अगाडी सर्छ, अर्थात कोषको स्थापनामा सम्वन्धित पक्ष्यको ...ागिता । प्रतिबद्धतापत्रमा किसान सुरक्षाकोषको व्यवस्थापन गरिने कुरा जनाइएकोछ । कोष कुन मोडालिटीका आधारमा ... ? ग्रामिण किसानको प्रतिनीधिमूलक संस्था र सरकारको संयूक्त प्रयासमा ? राज्यको एकल भूमिकामा ? राज्य, नीजि र ...ानको सयुक्त सहभागिता (पि.पि.पि.) मोडलमा ? कसरी संस्थागत सञ्चालन गर्ने ?

...) को किसान र कस्लाई पेन्सन स्किममा सहभागिता ?

...ानको बर्गीकरण सम्वन्धि छलफलमा किसानका किसिमकाबारे माथि छोटो चर्चा चलाएका छौं । पेन्सन स्किमको कुरा गर्दा ... पेशालाई मर्यादित तथा आर्थिक अवस्थालाई सवल बनाउने बिषय व्यवशायीक किसानको हकमा हो की ? जीवीकोपार्जन ... किसानको हकमा ? व्यवशायीक किसानका माथिल्ला दुईतह (कृषि उद्योगमा समेल भएका र कृषि व्यापारमा नाफा ...नमा संलग्न) पेन्सन स्किममा प्रवेश गर्न भन्दा बाली वीमामा आकर्षित देखिन्छन । अरु व्यवशायीक साना र मझौला ...क त्यो स्किम भन्दा अन्य फाइदा गाँसिएमा मात्र सहभागिता जनाउने मुडमा देखिन्छन । त्यसैगरी जीवीकोपार्जनमूखि ...ानमा पनि अनेक तह छन (३ महिना मात्रै खान पुग्ने, ६ महिना खान पुग्ने ९ महिना खान पुग्ने र १२ महिना खान पुग्ने र ... बचत गर्न भ्याउने) तिन्को सहभागिता कसरी गराउने ? जमिन नै नभएका खेतीवार मजदुरको हकमा कसरी ...ागिताको ग्यारेन्टी गर्ने ? न्यूनतम प्रिमिएम कसरी तोक्ने ?

... कति न्यूनतम ? कस्तो संस्थागत परिपाटी ?

...न पेन्सन कोषमा राज्यका तर्फबाट कति रकमको ग्यारेन्टी गरिन्छ ? किसानले आफ्नो बार्षिक कमाइको कति हिस्सा ...यमकोरुपमा जम्मा गर्न लगाइन्छ ? न्यूनतम प्रिमियम पनि जम्मा गर्न नसक्ने किसानलाई कसरी समाविष्ट गर्ने ? रकम ... जम्मा कहाँ गर्ने ? सरकारी अर्धसरकारी वा कस्तो बित्तिय संस्थामा जम्मा गर्ने ? कुन उमेर हद पछि मासिक पेन्सन ...ब्ध गराउने ? नियमन र मूल्यांकन कस्ले गर्ने ? कुनै अकस्मात दुर्घटनाबाट घाइते वा अपांङ्गता भएमा, दीर्घरोगको सिकार ... पेन्सन दिइन्छ दिइन्न ? पेन्सनको संस्थागत सिफारिस कस्ले गर्ने र पेन्सन कस्ले कसरी सहजतापुर्वक उपलब्ध गराउने ... संस्थागत बिषयमा कसरी कस्ले प्रमाणित गर्ने ?

एकीकृत स्किम की छुट्टा छुट्टै ?

...न कालखण्डमा नेपाल सरकारले किसानको मर्यादा बढाउन र आर्थिक सवलताका नाममा बिभिन्न स्किमहरु अगाडी ... गरेको छ । हालै अंगिकृत गरिएको कृषि बिकास रणनीतिले एक गाँउ एक शेवा केन्द्र र भ्यालुचेन प्रोडक्टको कन्सेप्ट ...ी सारेको छ । एक बर्ष अघि गरिवीको रेखामनी रहेका किसानहरुलाई राहत सहुलियत उपलब्ध गराउने गरि किसान-

नाइने जस्ता बिषयहरु अगाडी सारिएका छन । यी सवै कृषि बिकाससँग सम्बन्धित स्किमहरुलाई एकीकृतरुपमा जोडेर ही बढाउने की छुट्टाछुट्टै भन्ने प्रश्न अलग्गै उठने गरेको छ ।

ग्रार बिषयमा केन्द्रित रहेर यो अनुसन्धानकर्ताले छ वटै गाँउ/नगरका किसानहरुसँग प्रारंभिक बहस गरेको थियो । थोरै धनी नान बाहेक बहुसंख्यक किसानहरुले बर्गीकरण तथा पेन्सन स्किमलाई स्वागत गरेका थिए । पेन्सन स्किम र त्यस सँग डएर आएका बिषयहरुमा उनीहरुको एकीकृत राय निम्नानुसार थियो ।

किसान पेन्सन फण्डमा सुरुमा राज्यको दुइ-तिहाँइ र किसानको एक तिहाँई रकमबाट सुरु हुनु बाञ्छनिय हुनेछ । प्रत्यक नानले आफ्नो बार्षिक उत्पादनको १ प्रतिशत रकम पेन्सन स्किमका लागि रकम सञ्चित गर्न पर्ने छ । पछि ठिक उल्टो नानबाट दुईतिहाँइ र राज्यको एक तिहाँइ कोषमा जम्मा हुँन सक्छ वा त्यतातिर स्किम केन्द्रित हुन पर्छ ।

किसान बर्गीकरण स्पष्टरुपमा गरिनु पर्छ । व्यवशायीक र जीविकोपार्जनलाई हेर्ने बुझ्ने र व्यवस्थित गर्ने निकायहरु नै छुट्टै पर्छ ।

खेतीवार मजदुरलाई कृषकको दर्जा दिइनु पर्छ र पेन्सन र अन्य सहुलियतका सवै स्किमसँग तिन्लाई जोड्नु पर्छ ।

किसानलाई सवै प्रकारका सहुलियत ग्रामिण शेवा केन्द्र मार्फत गरिनु पर्छ । पुरानो कृषि शेवा केन्द्रको पुनसंरचना गर्न र्छ । ग्रामिण शेवा केन्द्र खडा गर्दा बाली वीमा, (मल, वीउ, वीजन, किटनासक औषधी, पशू पालन औषधी उपचारको लब्धता, कृषि ऋण, बजार व्यवस्थापन (इन्पुट र आउटपुट दुवै व्यवस्थापन) तथा पेन्सन प्रिमियम जम्मा गर्ने काम समेत केन्द्रले एकीकृतरुपमा गर्नु पर्ने उनीहरको सुझाव रहेको छ ।

खेत बारी बाँझो राख्ने, आफुले खेतीपाती नगर्ने तर किसानको दावी गर्ने व्यक्ति वा परिवारलाई पेन्सन स्किम भित्र पारिनु । कम्तीमा १० बर्ष कृषि पेशामा लागेको व्यक्ति वा परिवार मात्र स्किममा जोडिनु पर्ने तिन्को राय छ । असाध्य रोगका (निक डिजिज) सिकार भएका वा कुनै दुर्घटनामा परेमा त्येस्तो व्यक्तिलाई पेन्सन उपलब्ध गराउनु पर्छ ।

ग्रामिण शेवा केन्द्रमा सरकारले कर्मचारीहरुको व्यवस्था गरे पनि बिभिन्न बर्गीकरणमा परेका किसानहरुको समानुपातिक लैंगिक प्रतिनीधित्व हुने गरी निर्वाचित कार्यकारी समितीले शेवा केन्द्र सञ्चालित गर्न पाउनु पर्ने छ र उनीहरुले छानेकै नीधिले शेवा केन्द्रको रोहवरमा वास्तविक किसानको पहिचान, वास्तविक आय व्ययको विवेचना र छानविनको काम गर्ने ।

सवै खाले व्यवशायीक किसानहरुका निम्ति व्यवस्था गर्नु पर्छ भन्ने ठानिन्छ भने उन्का लागि अलग्गै व्यवस्था हुनु पर्छ न्य किसानसँग यो स्किममा जोड्नु हुँदैन ।

सिफारिस

प्रत्येक संघिय प्रदेशका कम्तीमा १ जिल्ला (हिमाली, पहाडी तथा तराई) शुष्क र अतिशुष्क क्षेत्रका दुई जिल्ला गरी १० १५ जिल्लामा पहिलो कृषि गणना गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

कृषि गणना (सर्भे) नया तर एकीकृत वीधि ९ष्लतभनचबतभम ९भतजयमयियनथ० को आधारमा गरिनु बाञ्छनिय हुनेछ ।

पहिलो छ महिना बर्गीकरण तथा पेन्सन स्किममा अध्यायन अनुसन्धान र दोश्रो ६ महिना स्किम कार्यन्वयनको योजनालाई जल्लाहरुमा लागु गर्न पहल लिन सकिन्छ ।

किसान कार्ड, सहुलियत ऋण, कृषि तथा पशुवीमा जस्ता स्किमहरुलाई एकीकृत ढंगले अगाडी बढाउन पेन्सन स्किमको कार्यवाही सँगै अगाडी बढाउनु बाञ्छनिय हुनेछ ।

कृत अनुसनधान तथा डिटेल हाउसहोल्ड सर्वेका लागि प्रयाप्त बजेट बिनियोजन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

पाली कृषिको सुक्ष्म चित्रण

ध्यायन कृषि बिकास रणनीति (२०१५-३५) तथा कृषि बिकास मन्त्रालयबाट जारी गरिएको कृषि बिकास मन्त्रालयका द्धता -२०७२ को बुदा नं ७ र १३ कृषिको बर्गीकरणको आधार र किसान पेन्सन सम्वन्धि प्रारंभिक अध्यायन गरि ती सम्वन्धि बिषयलाई कार्यन्वयनमा कसरी लैजान संभव होला भनेर सुझाव प्रस्तुत गर्नका लागि गरिएको हो । संसार भरी षि कर्ममा ठुला परिवर्तनहरु भई रहेका छन । नेपालको कृषि कर्म पनि २५ बर्ष अघिको जस्तो रहेन । रहेको छैन । कृषि गै जोडिएर आउने पशुपालन, प्रांगारिक मल, बाली लगाउदा प्रयोग गरिने र बाली थन्क्याउदा प्रयोग गरिने वीधि प्रकृया जारमा समेत ब्यापक परिवर्तन आई सकेको छ । कृषिलाई जीवीकोपार्जनका लागि पेशागतरुपमा अगाल्ने काममा कमी हुदै को छ । ग्रामिण युवा युवतीहरु कृषि पेशालाई दुखिया पेशा ठान्ने गरेका छन । सहज र सहुलियपुर्ण जीवन यापन गर्न पेशामा संभव छैन भन्ने उनीहरुको ठहर जस्तो देखिएको छ । खासगरि आफ्ना लाला वालालाई स्तरिय शिक्षा र बृद्ध वा लाई बृद्ध अवस्थामा आवश्यक पर्ने स्वास्थोपचारमा लाग्ने खर्चको बचत कृषिबाट संभव छैन भन्ने उनीहरुको ठम्याई छ। त्येही भएर नै अधिकांस युवा-यूवतीहरु गाँउ र खेती पाती छोडेर सहरी क्षेत्र र बैदेशिक रोजगारीको कठिन यात्रा चुन्ने छन ।

/६३ को जन-आन्दोलन पछिका दश बर्षमा स्थापित भएका लोकतान्त्रिक सरकारहरुले कृषि क्षेत्रलाई ब्यवस्थित गर्न टा कार्यक्रमहरुलाई अगाडी सारेको देखिन्छ । यद्यपि यी प्रयत्नहरुले किसानहरुको जीवनमा खासै सार्थक परिवर्तन ल्याउन भने देखिन्न । ३८ लाख ३१ हजार ९३ किसान् परिवार मध्य ३७ लाख १५ हजार ५ सय ५५ परिवारसँग धेर- थोर थिको स्वामित्व रहेको छ (राष्ट्रिय कृषि गणना २०११/१२) । यद्यपि सन् १९९० को पहिलो दशक देखि नेपालको कृषि ओरालो लाग्ने क्रमलाई रोक्न सकेको देखिन्न । बितेका अढाई दशकमा कृषि तथा बन सम्वन्धि उत्पादन सरदर २ को हाराहारीमा बृद्धि भएको छ । कृषि क्षेत्रमा आश्रित जनसंख्याको औसत बृद्धिदरको तुलनामा यो बृद्धिदर नगण्य हो । यो बृद्धि गणना गर्दा बार्षिकरुपमा भईरहेको मुद्रास्फितीको अनुपातलाई हिसाव नगरी बृद्धिको आँकडा मात्र देखाईने ले बृद्धि भन्दा ऋणात्मक तर्फ धकेलिएको भन्न सकिन्छ ।

को उपलब्धताको हिसावले पनि नेपाली उत्पादकत्व अत्यन्तै न्यून रहेको छ (२४८१ केजी प्रति हेक्टर मात्र) । यस्ले हाम्रो किसान तथा सरकार दुवै पक्ष्यको) कम्जोरी उजागर गरेको छ । उत्पादन कम हुनु, खाने मुख साल व साल बढ्नु जस्तो देखिएको छ । सन् २०११ को तथ्याङ्क अनुसार २४८ मिलियन यू.एस. डलर बराबर खाद्यान्न सामाग्री निर्यातको मा ६२१ मिलियन डलर बराबरको खाध्यान्न आयात गरिएको थियो (आर्थिक सर्वेक्षण २०१२) । यो प्रवृति बितेका मा झन् झन् बढदै गई रहेको छ ।

ध्यायनको उद्देश्य

सरकार, कृषि बिकास मन्त्रालयबाट जारी गरिएको प्रतिबद्धता-२०७२ को बुदा न ७ र १३ मा उल्लेख भए बामेजिम बर्गीकरणको आधार र किसान पेन्सन सम्वन्धि प्रारंभिक अध्यायन गर्ने । खासगरि (क) किसानको उचित पहिचान गर्न सकिन्छ ? (ख) सही किसानका लागि किसान सन्चय कोष स्थापनाको संभावना के कस्तो हुन सक्छ ?(ग) लाई पेन्सन उपलब्ध गराउन सकिने संभावित उपायहरु के हुन सक्छन ? खास किसान पहिचान माथि दृष्किोणहरु गर्ने र संभावनाहरुको नीतिगत बिश्लेषण पस्कने ।

यायन वीधि

य र अन्तराष्ट्रिय तहमा दुई बिषयसँग सम्वन्धितउपलब्ध साहित्यको अध्यायन समीक्षा

सान तथा फिल्ड अफिसरहरु सग अन्तरंग संक्षिप्त संवाद

अध्ययन क्षेत्र :

दाङ जिल्लाको रामपुर तथा गंगापरस्पुर गा.वि.स., (ख) कास्की जिल्ला पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं २० भलाम र नं २७ हेम्जा तथा (ग) सप्तरी जिल्ला अवस्थित कोचावखारी गाविस, सखडा तथा कन्चनरुप नगरपालिका का गरी २ सय किसानहरुसँग संवाद गरिएको थियो । यी स्थान छानिनुमा आफनै केही कारणहरु रहेका थिए । क्षेत्रगत हिसावले दाङ ल्लाको पहिलो रामपुर गाविस पहाडेमूलका र आदिवाशी थारु समुदायको मिश्रण रहेको छ, उजीहरु दुवै समुदायको नीधित्वका लागि त्यो गाँउ छानिएको थियो । दोश्रो गंगापरस्पुर देउखुरी क्षेत्रमा रहेको र मधेसी, थारु र पहाडी गरि तीन समको मिश्रित बस्ती भएको क्षेत्र हो । उनीहरुको प्रतिनीधिमूलक अवधारणा प्राप्त गर्न सहज हुने आँकलन गरिएकोले त्यो वि.स.लाई रोजिएको थियो ।

स्क जिल्लाको हेम्जा र भलाम पहाडी क्षेत्रको बाहुन क्षेत्री तथा जनजाती (खासगरी गुरुङ) समुदायको बर्चस्व भएकोले हरुको प्रतिनीधिमुलक बिचारका लागि छानिएको थियो ।

सप्तरीको कोचावखारी, सखडा क्षेत्र मधेसी समुदायका बिभिन्न जात जाती र दलित समुदायको बाहुल्य रहेको छ । कृषक करण तथा पेन्सन सम्वन्धि मधेसको प्रतिनीधिमूलक हिसावले उनीहरुको बिचार आओस भन्नका लागि छानिएको थियो भने नरुप नगरपालिका पहाडी, मधेसी र स्थानिय थारु जनजातीको मिश्रण रहेको क्षेत्रको प्रतिनिधित्वका लागि रोजिएको थियो । लो र दोश्रो मा महिला किसानहरुको प्रतिनिधित्व बाक्लो थियो भने सप्तरीको सखडामा महिला उपस्थिती नगन्य थियो । वटै जिल्लामा उपस्थित किसानहरु सवै उमेर समुह (२० देखि ७० बर्ष उमेर) रहेका थिए ।

किसानको परिभाषा र बर्गीकरणको आधारको पहिलो पक्षः

तिर किसानहरु घटी रहेका छन । कूल कामदार संख्याको २.१ प्रतिशत अमेरिकामा, ४. ३ प्रतिशत युरोपेली युनियनमा, ४ मलव १ प्रतिशत जापानमा, ब्राजिलमा १६.५ र मेक्सिकोमा २१ .५ प्रतिशत कूल कामदार मध्य कृषिमा रहेका छन । सन् ७८ सम्म ७१ प्रतिशत कामदार संख्या ब्यस्त रहने चिनिया फार्महरुमा अहिले ५० प्रतिशत कामदारहरु रहेका छन । भारतमा भग ६० प्रतिशत किसान कृषिमा कृयाशील रहेका छन ९द्यभचलकतभष्लस द्दण्ज्ञ०। कृषि क्षेत्रको मजदुरी घट्नुको अर्थ गिक उत्पादनतर्फ मजदुरहरु सरे भन्ने अर्थमा लिने गरिन्छ । यसरी सर्दा कृषि मजदुरीमा भन्दा औद्योगिक मजदुरीमा रको उत्पादकत्व बढ्छ भनिन्छ । तुलनात्मकरुपमा औद्योगिक मजदुरहरुले बढी कमाउछन, बढी बचत गर्छन र बढी ोग गर्छन भन्ने आँकलन गरिन्छ । उनीहरुले बढाउने उपभोगले मुलुकको एकीकृत वा समष्टिगत माग ९बननचभनबतभ वलम० बढ्छ र मुलुक द्रुतगतिमा औद्योगिकरण तर्फ लम्किन्छ भन्ने सैद्धान्तिक बैचारिक मान्यता रहने गरेको छ ।

मन्त्रालयको सन् २०११ को कृषि गणनाले काममा संलग्न हुन सक्ने उमेर पुगेका महिलाहरु मध्य ७३ र पुरुषहरु मध्य ६० शत कृषि पेशामा संलग्न रहेको बताएको छ । यस्को अर्थ अहिले पनि कूल कामदार संख्याको ६६ प्रतिशत अर्थात भ्रण्डै दुई ई कामदार जनशक्ति कृषि पेशामा आवद्ध रहेका छन ९:इब्म्सद्दण्ज्ञज्ञ० । यसरी हेर्दा कूल कामदार संख्याको ठुलो हिस्सा बिश्वका मुलुकहरुमा रहेको प्रष्टिन्छ । अभ्र नेपाल त हाम्रा दुई छिमेकीको तुलनामा पनि बढी कामदार संख्या कृषिमा त रहेका छन । नेपाल सरकारका अध्यावधिक गरिएका दस्तावेजहरुमा निम्नानुसार किसानको परिभाषा गरिएको छ ।

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

ा -१

क, कृषि, कृषि क्षेत्रबारे विभिन्न दस्तावेजहरुमा उल्लेख गरिएको किसान परिभाषा

दस्तावेज	परिभाषा	कैफियत
कृषि जैविक विविधता नीति, २०६३ (नेपाल सरकारवाट स्वीकृत मिति २०६३।११।२१)	कृषक भन्नाले परम्परागत ज्ञान, सिप, खोज, प्रविधि, प्रयोग अभ्यास आदिको आधारमा परम्परागत स्थानीय खाद्य र कृषिजन्य आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण, सम्वर्द्धन एवं विकास गर्ने स्थानीय व्यक्ति वा समुदाय सम्झनु पर्छ।	
राष्ट्रिय चिया नीति, २०५७ (नेपाल सरकारबाट स्वीकृत मिति २०५७।७।२४)	साना किसान भन्नाले पहाडमा बढीमा ३५० रोपनी र तराईमा २५ विगाहासम्म निजी जमिनमा चिया खेती गर्ने कृषकलाई जनाउदछ।	
राष्ट्रिय चिया नीति, २०५७ (नेपाल सरकारवाट स्वीकृत मिति २०५७।७।२४)	चिया कृषक भंन्नाले हदबन्दी छुटेको सुविधा लिई उद्योग दर्ता गराई चिया खेती गरेकोलाई जनाउँदछ।	
राष्ट्रिय कफी नीति, २०६० (नेपाल सरकारबाट स्वीकृत मिति २०६१।३।९)	व्यवसायिक कफी कृषक भन्नाले प्रचलित कानुन वमोजिम जग्गा हदवन्दी छुटेको सुविधा लिई कफी खेती गर्ने कृषकलाई जनाउँछ।	
कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३	कृषि शव्दले वाली, वागवानी,पशुपन्छी, माछा आदि कृषिका सबै उपक्षेत्रसँग सम्वद्ध उत्पादन, उद्योग एवं व्यवसायहरु समेत जनाउँछ।	
राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६९	कृषि क्षेत्र भन्नाले कृषि उत्पादन (अन्न वाली, नगदे वाली, वागवानी अदि), पशुपालन मत्स्यपालन, निजी जग्गामा भएका वृक्षारोपण वा वनवाटिका समेत भएका वा हुनसक्ने जग्गालाई जनाउँछ।	
राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८	कृषक परिवार भन्नाले • हिमाल र पहाडका जिल्लामा कम्तिमा ४ आना (०.१७२) हेक्टर) र तराईका जिल्लामा कम्तिमा ७ धुर (०.०१३ हेक्टर) क्षेत्रफल बाली लागेको जग्गा भएमा, वा • जुनसुकै उमेरका कम्तिमा १ वटा गाई भैंसी पालेको भएमा वा कम्तिमा ५ वटा भेडाबाखा, सुँगुर बुङगुरजस्ता चौपाया पालेको भएमा	कम्पनी वा प्रतिष्ठानको रुपमा संचालित व्यवसाय समावेश छैन।

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

उल्लेखित टेवलमा उल्लेखित परिभाषा हेर्दा प्राय सबै परिभाषा जग्गाको स्वामित्वको आधारमा परिभाषित गर्न खोजिएको हाम्रा तथ्यांकहरुले भन्छन् नेपालमा ११,५५,३८९ (३.३ प्रतिशत परिवार) भूमिहीनहरु छन् (राष्ट्रिय कृषि गणना २०११/१२, य कृषि तथ्याङ्क बिभाग) । यद्यपि भूमिहीनहरु कुनै न कुनै प्रकारले कृषि कार्यमा संलग्न रहने गरेका छन् । आफ्नो जमिन पनि अधिया, ठेक्काजस्ता प्रथामा संलग्न भएर भूमिहीनहरुको जीवन कृषिबाटै चलेको छ । ज्ञान, शिप, तथा सम्पत्ति रहेको ताले उनीहरुलाई कृषि क्षेत्रमा रहन बाध्य तुल्याएको छ । तर भूमिहीनलाई किसानको परिभाषाभित्र पारिएको देखिदैन । न हुनुको अर्थ कृषिमा शारीरिक संलग्नता हो भन्ने कुरालाई सरकारी नीतिहरुले आत्मसात् गर्न सकेको देखिँदैन । यी -नियमहरुले औल्याएको परिभाषा त्यतीखेर मात्र सार्थक मानिन्थ्यो जव भूमिहीनहरु कृषिमा सलग्न हुदैनन् (घिमिरे; २०७१)

ल्लो अवधिमा किसान परिचय पत्र निर्देशीका-२०७१ मा "किसान वा कृषक भन्नाले आफ्नो स्वामित्व भएको जमिनमा गर्ने कृषक वा कृषि योग्य जमिन भाडामा लिई खेती गर्ने किसानलाई संझनु पर्छ " भनिएको छ । त्यसैगरी कृषक यपत्र वितरणका लागि कृषक बर्गीकरणको मापदण्ड सम्बन्धि प्रतिवेदन तयार गरिने क्रममा "नेपालको परिपेक्षमा कृषक ले बाली, माछा, वा पशुधनको पालन वा उत्पादनमा संलग्न ब्यक्तिलाई जनाउछ । यसरी उल्लेखित पेशामा संलग्न कहरु कोही आफ्नै जग्गामा खेतीपाती गर्छन भने कोही प्रति जमीन वा सार्वजनिक सामुदायीक बन, चरण वा खर्क मा बाली लगाउनेहरु पर्छन"भनिएको छ । तुलनात्मकरुपामा पछिल्लो परिभाषा अलिक फराकिलो देखिन्छ । तर कानुनीरुपमा कारिकता भित्र पारिएको पुष्टि हुँदैन ।

ष्टमा गरिएको पुरानो परिभाषा अनुसार "जनता जो कृषिमा जीवन निर्वाह गर्छन, यद्यपि जमिनसँग उनीहरुका बेग्ला बेग्लै हुन सक्छ लाई समग्रमा किसान भनेर बुझिने गरिएको छ । जमिनको मालिक ९यधलभच या तजभ बिलम०, लुप्त दार ९बदकभलतभभ बिलमयिचमक०, सुपरिवेक्षण तथा सहयोगीको भूमिकामा रहने कृषि बिज्ञ ९कगउभचखष्कयचथ ष्अगतिगचष्कतक०, मालिक-किसान ९यधलभच अगतिष्खबतयच०, बट्टेदार ९कजबचभ-अचयउउभच०, मोही लभलतक० र कृषि मजदुर ९बिलमभिकक- बिदयचभचक० जमिन सँग जोडिन्छन । सबैलाई कृषक भनेर बुझ्ने गरिन्छ । माथि उल्लेखित ब्यक्ति वा समुदायका ब्यक्तिहरुको आ-आफ्ना वा बेग्ला-बेग्लै कृषि पेशासँग सम्बन्धहरु रहने गरेका सामान्य बोलचालको भाषामा यीनीहरु सबैलाई लाई 'किसान' ९उभबकबलत० भनिन्छ ।" तर यो कुरा किसानीको एउटा को मात्र कुरा हो ९द्यभचलकतभष्लसद्दण्ज्ञ०। कृषि अर्थतन्त्रको बिख्यात बिज्ञ प्रोफेसर हेनरी बर्नस्टेन भन्छन "खेती गरेर दन र पुनःउत्पादन मार्फत आफ्नो परिवारका लागि चाहिने खाद्यान्नको उत्पादन गर्ने लाई किसान भनिन्छ प्राकपूँजीवादी जिक व्यवस्थामा (प्रि-क्यापिटालिष्ट सोसाइटल नर्म्समा) । तर पूँजीवादी प्रणालीमा जिविकोपार्जन अर्थतन्त्र समेतको दकष्कतभलअभ भअयलयmथ० बस्तुकीकरण ९अयmmयमषष्अबतष्यल० हुँदै जान्छ । त्यसैले किसानको बर्गीकरण गर्नु पर्ने यकता पर्छ " ९द्यभचलकतभष्लस द्दण्ज्ञ,उबनभघ० ।

सम्म किसानको बर्गीकरण जग्गाको स्वामित्व ९बिलम जयामिष्लन कष्शभ०, बर्गको आधार ९अबिकक दबकभम०, स्रोत को स्वामित्वको आधार ९च्भकयगचअभ यधलभचकजष्उ०[ज], मा तय गर्ने गरिएको देखिन्छ ९एबतलबष्पसज्ञढडठ० ।

सन्दर्भमा जीवीका ९ष्खिभष्जियम० को ठूलो महत्व रहने गरेको छ । जनसंख्याको २ तिहाई भन्दा बढी हिस्सा कृषिमा खाई-जीवीका खोजीरहेको अवस्था छ । स्थानिय तहमा घरधुरीको अभ्यासमा प्रयोग गरिने साधन र ४ वटा बिषयगत - जमिन, श्रम, उत्पादनका साधनहरु र उत्पादीत बस्तुको बजारको आधारमा किसानको बर्गीकरण गर्ने गरिन्छ लनसद्दण्ज्ञछ० । तर नेपालमा बर्गीकरणको आधार भने स्वामित्वमा रहेको भूमिको क्षेत्रफल, खेतीपाती तथा पशुपालनको यीकरण, कृषि ब्यवशायमा गरिएको लगानी तथा खर्च, कृषकको सम्बन्धित कृषि ब्यवशायमा अनुभवका आधारमा तय रिएको जनाइएको छ ।

माथिको स्वामित्व भन्नाले ऋण प्रयोग (utilizationof loan), तिर्ने क्षमता (repayment capacity), मोही ancy) , सम्पत्ति माथि स्वामित्व (ownership of assets), बैंकको ऋण (credit from bank) बुझिन्छ ।

को बर्गीकरण हाम्रा लागि दुवै हिसावले महत्वपुर्ण मान्निछ । पहिलो बर्गहरुवीचको सम्पत्ति वितरणको असमानतामा, को तहमा तथा सुविधा प्राप्त गर्ने (आय आर्जन, शिक्षा, स्वास्थ, शक्ति र धन प्राप्तमा कस्तो हैंसियत) शक्ति कस्को कत्ति ने पत्ता लगाउन । यी दुई विषय ग्रामिण क्षेत्रमा सभ्रान्त बर्ग बन्न (जो इन्टरप्रनियरसिपको हैंसियत राख्छ) र गैर तबर्गले मजदुरी मार्फत प्राप्त गर्ने ज्यालाको किसिमले खडा गर्ने असमानता पछि को सामन्य हैंसियतका मानिसहरुमा हुदै जाने नैराष्यता मापन गर्न ।

मा यस्तो बर्गीकरण इन्टरप्रनियरसिप, वा बर्गीय तह वा स्थान वा बदलिदो आर्थिक वा सामाजिक उत्पादन सम्वन्धलाई गरेको देखिन्न । उच्च स्तरिय बैज्ञानिक भूमिसुधार आयोगको प्रतिवेदनले भूमिहिन कृषक (०.०१ हेक्टर), बिपन्न कृषक (देखि ०.३ हे), साना (०.३ देखि ०.५ हे), मझौला (०.५ देखि ३ हे), ठुला (३ देखि १० हेक्टर) र धेरै ठूला (१० हेक्टर भन्दा ६ श्रेणीमा बिभाजन गरेको छ (कृषक बर्गीकरणको मापदण्ड सम्वन्धि प्रतिवेदन, २०७१) । यद्यपि हिजो आजको देखिएको स चाँही बदलिदो परिवेशमा प्रेरणा दायीक भूमिका कस्ले खेलिरहेको छ, नया नया संस्थाहरु खोलिदा कस्ले कसरी मौकामा र र मौका हात पारेका छन भन्ने तर्फ चासो देखिन थालेको अनुभूत हुने बताइन्छ ।

स्तरिय भूमिसुधार आयोगको प्रतिवेदन २०१० ले देहाय बमोजिम भूस्वामित्वको आधारमा घर परिवारको बर्गीकरण गरेको

-२

को स्वामित्वको आधारमा बर्गीकरण

रिवारको विवरण	घरधुरी संख्या	क्षेत्रफल हेक्टरमा
न कृषक	२८७१००	०-०१ हे
कृषक	६७००००	० -०३
कृषक	६४८०००	०.३ -०.५
ा कृषक	११३१५६०	०.५ -३.०
कृषक	९३७००	३.०- १० हे.
ा कृषक	३८००	१०हे. भन्दा माथि

उच्च स्तरिय भूमिसुधार आयोगको प्रतिवेदन २०१०

को बर्गीकरण गर्ने काम कही पनि विवाद रहित रहेको देखिँदैन । यद्यपि जग्गाको स्वामित्वको आधारमा मात्रै बर्गीकरण लाई बैज्ञानिक मानिदैन । नेपालमा कृषक बर्गीकरणको मापदण्ड सम्वन्धि बनाएको कार्यदलले पछिल्लो पटक निम्न मा वर्गीकरण गर्न सुझाव दिएको देखिन्छ ।

- खेतीपाती तथा पशुपालनमा गरिरहेको भूमिको क्षेत्रफल
- खेतीपाती तथा पशुपालनमा व्यवशायीकता
- कृषि व्यवशायमा गरिएको लगानी तथा खर्च
- कृषकको सम्वन्धित कृषि व्यवशायमा अनुभव

बर्गीकरणको मापदण्ड सम्वन्धि प्रतिवेदन २०७१, पेज ५)

स्त्रीहरु भने किसानको बर्गीकरण निम्नानुसार गर्नु पर्ने बताउछन । (१) जमिन्दार ९बिलमयिचमक० । (२) धनी किसान ज-उभबकबलतक० । (३) मध्यम बर्गीए किसान ९ष्ममभि-अबिकक उभबकबलतक० । (४) गरिव किसान ९एययच -बलतक० र (५) कृषि मजदुर ९ब्नचष्अगतिगचर्बा- बिदयगच० । केही समाजशास्त्रीहरुले किसानलाई ५ बटै वर्गमा त गरेका पनि छन । (१) किसान ९यधलभच अगतिष्खबतयच० । (२) बृहत किसान ९बिचनभथि यधलभच-खबतयच०, (३) बृहत कृषक ९बिचनभथि तभलबलत(अगतिष्खबतयच० । (४) कृषक ९तभलबलत अगतिष्खबतयच० र रिव किसान ९तयतर्बाथि उययच उभबकबलत०९द्यभचलकभष्लसद्दण्ज्ञण०९ज्वशशभर्चा भत।बसिद्दण्ण्ठ०, ९ज्वचतकबलल ग्ययथअभसज्ञढडघ०, ९:दर्षष्लिथष्सज्ञढढण० ।

सानको परिभाषा र बर्गीकरणको आधारको दोश्रो पक्षः

को बर्गीकरण खेतीको बर्गीकरण नगरी अधुरो हुन्छ । कर्षि अर्थविज्ञ ईयान स्कूनले खेतीको बर्गीकरण निम्नानुसार गर्नु ने सल्लाह दिएका छन ९क्ष्ययलभकस द्दण्ण्ठ० ।

बर्गीकरण

को किसिम	खेतीको किसिम	सघन ९क्ष्लतभलकष्खभ० उत्पादकत्व बृद्धिका लागि गरिएका र खोजिएका उपाय	
यय९ब्वबदभि०	जीविकोपार्जन ९क्ष्ादकष्कतभलअभ०र यस्को पनि बर्गीकरण	बिस्तृत ९भहतभलकष्खभ० ठूला फार्म हाउस चक्लाबन्दी खर्च कम	
खेतीगर्न योग्य भ०	व्यवशायीक ९अयmभचअष्बl० र यस्को पनि बर्गीकरण		
(अर्गानिक)			
मैत्री			
न योग्य			

णालीको मिहिन अध्यायनले कृषकका कठिनाईहरुलाई आत्मसात गर्न राज्यलाई सजिलो पर्छ । र खेतीको बर्गीकरणले र उत्पादकत्वको तह त्यसवाट प्राप्त हुने प्रतिफल बारे जानकारी हाँसिल गर्न सहज हुन्छ ।

न्दा पहिलो त कृषि प्रणाली कस्तो भन्ने प्रश्न महत्वपुर्ण हुन्छ । प्राकृतिक उपलब्धता (जलवायु, माटो, सकृयता र ती), दोश्रो, श्रम र बजारसँगको सम्वन्ध (यसभित्र श्रमिकको उपलब्धता, बजारसँगको सामिप्यता, जमिनको मूल्य, र उत्पादित बस्तुको माग पर्दछन) । तेश्रो कस्तो प्रकृया अपनाइन्छ ? खनजोतमा प्रयोग गरिने औजार, बाली स्याहार्ने र मा प्रयोग गरिने बिषय,गोडमेल, चरन तथा दोहनको अवस्था, र समग्र उत्पादन वाली, जनावर, र दुवै बिक्री गर्दा हुने को अवस्था आदी समग्र कृषि प्रणाली भित्रका विषय हुन ।

को बर्गीकरण गरिरहँदा अर्को ध्यान दिइनु पर्ने मुख्य कुरा बाली नालीको बर्गीकरण अर्को महत्वपुर्ण विषय हो । नेपाल ले भू-उपयोग नीति, २०७२ अगाडी सारेको छ । कृषि क्षेत्र, आवाशीय क्षेत्र, व्यवशायीक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, बन क्षेत्र, निक उपयोग तथा खुला क्षेत्र, ऐतेहाँसिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, पुरातात्विक, तथा सामरिक महत्वको क्षेत्र र आवश्यकता

र अन्य क्षेत्र गरि आठ क्षेत्रमा बर्गीकरण गर्ने कुरा अगाडी सारेको छ (भू-उपयोग नीति, २०७२, नेपाल सरकार भूमिसुधार व्यवस्था मन्त्रालय, २०७२ पेज ४)।

त खेती योग्य जमिन, पशूपालन, रासायनीक मलको प्रयोग तथा एन्द्रिक ९यचनबलष्अ० बारेमा , जमिनको किसिम, जंगलको था, घासपातको अवस्था, सिंचाइको उपलब्धताको अवस्था पहिलो चरणमा मापन गरिनु पर्ने बिषय हुन ।

जिविकोपार्जन ९कगदकष्कतभलअभ० अथावा व्यवशायीक ९अयक्रभचअष्बि० कस्तो खेती ? जीविकोपार्जन कृषि माथि द्व गरिएका बर्गमा आधारित हुन्छन, बर्षभरी खान पुग्ने र नपुग्ने ? भूउपयोग नीतिसँग जीविकोपार्जनलाइ कसरी जोड्ने कुरा अर्को नीतिगत सवाल हो । नाफा आर्जनका लागि गरिने खेती पनि आकार, बजार र अन्य उत्पादनका साधनहरुमा (एक्सेसमा) भर पर्छन । तेश्रो सधन र बिस्तृत खेतीका आफ्नै प्रकार हुन्छन । हाम्रो जस्तो बिकासशील र औद्योगिक रीको अवशर नभएको देशमा यी सवै कुरा गंभिरता पुर्वक लिइनु पर्ने हुन्छ ।

ो आधुनिकीकरण उर्फ बस्तुकीकरण९अयक्रयमषष्अबतष्यल० प्रकृया सँगसँगै बजारको बिषय महत्वपुर्ण हुँन आउछ । बाटो नया परियोजना निर्माण, बजारको सामिप्यता आदीको द्रुत्ततर बिकास प्रकृयासँगै कृषिको बर्गीकरणको आधार समय र पुर्वाधार बिकासका आधारमा जमिन, श्रमिक, उत्पादनका साधन(इन्पुट) तथा उत्पादित बस्तु चारवटैको बजारमा फरक सुरु हुन्छ त्यसैले सँधै पुरानो मापनले काम नगर्ने हुँदा नया मापनका आधारहरु खोज्नु पर्ने कुरा कृषि अथृशास्त्रीहरुले ुने गरेका छन ९श्जबलनसद्दण्ज्ञछ०, न्ाबितष, भता।र्ब ९द्दण्ण्छ० ।

र बिश्वबिद्यालयका प्रोफेसर क्वीन फोरेष्ट झाङका अनुसार बजारको आधारमा बर्गीकरणलाई आधार बनाउदा बिभिन्न ा किसानले अपनाउने बजार भाउ र बजारको भूमिकाको हेर्न जरुरी हुन्छ । चिनिया अनुभवलाई जोडेर उनी भन्छन अलि लो नजरले हेर्ने हो भने बिस्तारित हुदै गएको ट्रेण्ड अनुसार ग्रामिण क्षेत्रमा कृषकहरुको बर्गीय स्थिती निम्नानुसार तय वहारिक देखिन्छ९श्जबलनसद्दण्ज्ञछ उघद्धड०।

ायीक कृषि अन्तरगत पहिलो पूँजीवादी रोजगारदाता ९ऋबउष्तबष्कित भ्रुउयिथभचक० यो समुह भित्र दुइ खालका हुन्छन । पहिलो कर्पोरेट फार्म हाउस ९ऋयचउयचबतभ ावक ज्यगकभ०, दोश्रो, इन्टरप्रेनिरियल फार्म हाउस चभउचभलभगचष्र्बा बक ज्यगकभ० । यी दुवै हाउसहरुले किसानहरुसँग जमिन खरिद गर्छन वा राज्य अधिनिस्थ जग्गा लिन्छन । व्यवशायीक कृषिका लागि बर्षै भरी मजदुर ज्यालामा लिन्छन । उत्पादन गरेको बस्तु सबै बिक्रि गर्छन । नका साधन (इन्पुट जस्तो मल.वीउ, वीजन, पेष्टिसाइड्स, हर्वीसाइड्स, औजार, बैंक ऋण, भेजीटेवल टेन्ट्स, गोठ, आदी) हरु सबै बजारमै खरिद गर्छन ।

श्रेणीमा पेटी बुर्ज्वाजी कमर्सियल फार्मिङ ९त्जभ एभततथ दयगचनभयष्कभर अयक्रभचअष्र्बा बक० भनेर छुट्याइएको छ । फार्महरुले ज्यालादारी श्रम कामको चाप भएको सिजनमा खरिद गर्छन । खेतीगर्ने जमिन आफै खरिद वा लिजमा लिन्छन दित बस्तु बजारमा बेच्छन उत्पादनका साधनहरु धेरै जसो खरिद गर्छन ।

श्रेणीको कृषक द्वैध रोजगार घरधुरी ९ म्गबिभ भ्रुउयिथक्रभलत ज्यगकभजयमि० लाई लिइन्छ । यो श्रेणीको घर धुरीले जमिन पनि सक्छ र बेच्न पनि । लिजमा दिएको पनि हुन सक्छ र लिएको पनि हुन सक्छ । आफुलाई ज्यालादारी काममा हेको पनि हुन सक्छ र अरुलाई ज्यालादारी काममा आवश्यकता अनुसार लगाएको पनि हुन सक्छ । उत्पादित बस्तु उत्पादनका साधनहरु बजारमा खरिद गर्छन ।

श्रेणीको किसान ज्यालादारी मजदुर९ध्नभ धयचपभचक० लाई लिन सकिन्छ । यस भित्र दुई खालका किसानहरु रहन्छन (१) अर्ध सर्वहारा ९कभ्रुषउचयतभचष्बलष्ाभम धबनभ धयचपभच० जस्ले आफ्नो आफ्नो परिवारको भरण पोषणका बर्षै भरी मजदुरी बेच्ने गर्छन । जमिन मोहीका रुपमा वा लिजमा लिएर काम पनि गरेको हुन सक्छन । कृषि उत्पादन । उत्पादनका साधन बजारमा आधा आधी खरिद गर्न सक्छन । (२)पूर्ण सर्वहारा ९उचयभितभचष्बलष्ाभम धबनभ भचक० । जस्ले आफ्नो आफ्नो परिवारको भरण पोषणका लागि बर्षै भरी मजदुरी बेच्ने गर्छन । मेही हुन पाउने वा जमिन लिन सक्ने हैँसियत राख्न सक्तैनन् । त्यसैले आफ्नो नाममा कृषि उत्पादन हुदैन । उत्पादनका साधन तिन्ले

नेपाल सरकार ... मन्त्रालय सिंहदरबार

ई गर्नै पर्दैन । र अन्तमा गुजारामुखी कृषक ९क्गदकक्ष्कतबलअभ एभबकबलतक० । यस्मा पनि बिभिन्न श्रेणीका किसानहरु । यद्यपि अर्ध र पुर्ण सर्वहारालाई हटाए पछि रहेको जीवीको पार्जनमुखी किसानले जमिन खरिद वा बिक्री, लिजमा लिने गर्दैनन् । उत्पादित बस्तुको केही हिस्सा बेच्दछन् । उत्पादनका साधनहरु केही मात्रामा खरिद गर्दछ ।

करणको आधारका लागि प्राप्त सुझाव

वटा जिल्लाका ६ गाँउ र नगरपालिका क्षेत्रका गाँउका बाशिन्दाहरुसँग कुरा गर्दा एका दुई बाहेक सबैले कृषि भूमि र को बर्गीकरण गर्न आवश्यक रहेको बताए । अधिकांस कृषकहरु उहीलेको कृषिभूमिको को बर्गीकरण (अव्वल, दोयम,सीम,) काम नलाग्ने बताए ।

किसान हो र को किसान होइन, सरकारलाई थाहै नभए जस्तो देखिन्छ । धनी-मानीहरु लाई मात्रै, जग्गा धेरै हुनेले मात्रै बाट सुविधा पाएका छन् । सुचनामाथिको पहुच हुदा हुँदै पनि थोरै जग्गामा खेती गर्नेहरु, अझ अर्काको अधियाँ गर्नेहरुलाई ारले मतलब राखेको देखिन्न । किसान भनेर ब्यवशायीक र धनी किसानले मात्र त्यो पनि सयमा २० घर धुरीले सरकारी ा पाउने गरेको देखिन्छ सुनिन्छ । उनीहरु भन्छन । कस्ता कस्ता किसान छन् ? जीवीकोपार्जनमा लागेका किसानका मर्का के के छन् ? न कोही सोध्न आँउछ न हामीले कहीँ भनेका छौं । बरु हामीले आफ्नो समूहमा भने छलफल गऱ्यौं । रिका किसान रहेछन् हाम्रो गाउँमा । आफ्नो थोरै जमिनमा खेतीपाती गर्ने र बाँकी अधियाँ गर्ने अझ त्यतिले पनि नपुगेर ा मजदुरी गर्ने कृषकलाई कृषि बिकास कार्यलयबाट कुनै सहयोग पाउने गरिएको छैन । केही को गुनासो थियो । ाको हकमा त ज्याला मजदुरी गर्न गयो, पुरुषको जति ज्याला पाइदैन । थोरै भएको जग्गा पनि पुरुषको नाममा छ । ाती गर्ने हामी जग्गा पुरुषको नाममा ? कस्को खेत हो भनेर सोध्ने हो भने पुरुषको नाम आउँछ । काम काजका लागि ान गर्न स्वामित्वको कुरा सँधै अडचन बन्ने गरेको छ । त्यसैले संरचनामा भएका यस्ता बिक्रितिलाई हटाउन र सहजता गर्नका लागि पनि किसानको बर्गीकरण आवश्यक छ । खासगरी महिलको हक सुरक्षित हुने गरि सुधार आवश्यक छ । थत अधिकांस महिला पुरुष किसानहरु सबैको एउटै राय रहेको थियो ।

दनका साधन, सिंचाई ब्यवस्थापन (भएको र नभएको), सस्तो दरमा ऋण सहुलियत (बैंकबाट प्राप्त हुने, नहुने), भूगोल र को प्रकृति अनुसार औजारको उपलब्धता (गोरु, सिडिङ मेसिन -(धान रोप्ने), हाते ट्रयाक्टर, हार्भेष्टिङ मेसिन र ट्रयाक्टर), ीउि वीजनको उपलब्धता, चिस्यान, भण्डारण,र बजार ब्यवस्थापन आदीका आधारमा बर्गीकरणको आधार रहन आवश्यक औंल्याएका छन । हालसम्म नेपालमा राज्यको सहयोगमा भएका यान्त्रीकरण ९ुभअजबलष्शबतष्यल० तथा ायीकीकरणवाट ९अरूभचअष्बष्शिबतष्यल० मुख्य फाइदा धनी र मझौला किसानहरु -जो कृषि बाहेक साइडमा अन्य पनि सँगै गर्छन- ले मात्र उठाउन सकेको उनीहरुको तीतो अनुभव रहेको बयान गर्छन । भूमिहिन, बिपन्न र साना मात्र मझौला कृषकहरु समेत आफुहरु राज्यले उपलब्ध गराउने शेवावाट बञ्चित हुन परेको गुनासो उनीहरुको रहेको छ ।

नै भनियो कृषकको बर्गीकरण त्यति सहज विषय होइन । तैपनि माथि भनिएझैं कृषिको आधुनिकीकरण, ायीकीकरण तथा बजारीकरण भईरहँदा आर्थिक सामाजिक तथा राजनीतिक हिसावले पनि बर्गीकरण गर्ने काम अव ार्य बन्न पुगेको छ । नेपालको सन्दर्भमा माथि उल्लेखित किसानहरुको आवाजलाइ समेत मध्य नजर राखेर बर्गीकरणलाई आधारहरु केलाएर अगाडी बढ्दा वा लिदा राम्रो हुने देखिन्छ ।

- जमिन किसिम र जोतको आधार (क्षेत्रफल), जग्गा नामसारीमा महिला पुरुषको समान-हक स्थापना,
- जमिन मूल्य,
- उत्पादनका साधनहरु ९ुयमभ या उचयमगअतष्यल० को उपभोग तथा खरिदको अवस्थाको को आधार
- मजदुरी क्रय वा बिक्रयको आधार
- खाद्यान्न क्रय या बिक्रयको आधार

ाधारहरु र स्थानिय तहमा गरिएका अध्ययन तथा अनुसन्धानका आधारलाई समेटेर स्थानिय तहको अनिवार्य सहभागितामा गर्न सकिन्छ । सरकारी वा गैरसरकारी वा मिश्रित नया निकायमार्फत बर्गीकरणलाई अभियानका रुपमा थालनी गर्दा को नया रुपान्तरणमा सघाउ पुग्ने देखिन्छ । दाङ (रामपुर तथा गंगापरस्पुर), कास्की (भलाम र हेम्जा) तथा सप्तरी (ावखारी तथा कन्चनरुप नगरपालिका) का २ सय २० किसानहरुसँग गारिएको संवाद कार्यक्रमहरुमा उपस्थित किसानहरुले करण अपरिहार्य रहेको र तल्लो बर्गका किसानहरुलाई राज्यले धेरै हिसवाले संरक्षण गर्नु पर्ने जनाएका थिए । बर्गीकरणका रहरु तयार गर्दा राजनीतिकरण हुन नहुने, त्रुटीरहित वीधि तयार गरिनु पर्ने, डिटेल सर्वेक्षण पछि आधारहरु केलाउनु पर्ने, हरुले बताएका थिए । अव को कृषि जनगणनाको वीधि ९बनचष्अगतिगचभ कगचखभथ ट्भतजयमययिनथ० धेरै कुरा र, सवै किसानले बुझ्न सक्ने वीधि र प्रकृयामा गरिनु पर्ने जनाएका छन । जस्तो को किसान हो? को होइन ? को शायीक हो र को जीवीकोपार्जनमुखी ?कस्ता किसानका लागि कस्तो रक्षा कवचको आवश्यकता ? राज्यले कस्ता जनताका कस्को सुरक्षा व्यवस्था गर्नु पर्छ, गर्छ वन गर्ने ग्यारेन्टी दिन्छ भन्ने भर पर्ने कुरा त्यसपछि मात्र प्रष्ट हुने उनीहरुको ई रहेको थियो ।

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

पेन्सन स्किम (Pension Scheme)

परिचय

न्दा पहिला राज्यले कृषि कर्ममा देखा परेका दुई बेग्ला बेग्लै धारहरुलाई स्वीकार गर्नु आवश्यक छ । एकथरी किसानहरुका कृषि कर्म पेशाका रुपमा अपनाउने । अर्को शब्दमा उत्पादन गरेर अरुलाई बेच्ने र मुनाफा आर्जन गर्ने अर्थात शायीक खेती' । ति व्यक्तिहरुका लागि व्यवसायिक कृषि कर्म नगरे पनि जीवन निर्वाह चल्छ वा अर्को पेशा अपनाउन पनि रु सक्षम हुन सक्छन् । अर्काथरीका लागि कृषि कर्म जीवन धान्ने मेलो हो । कृषि कर्म नगरी आफ्नो र आफ्नो परिवारको पोषण संभव हुदैन । नेपालमा बितेका ६ दशक देखि नै व्यवशायीक (चीया, सुपारी, र बिभिन्न खाले फलफुल बँगैचा) र थरी जीविकोपार्जन ९कगदकष्कतभलअभ० खेति किसानी चल्दै आएको छ । देशमा बहुदलिय व्यवस्थाको पुनःवहाली भए 'व्यवशायीकता' मा सरकारले वढी प्राथमिकता दिन थाल्यो । कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व बढाउने र आर्थिक बृद्धिमा टेवा मनसाय नै सरकारको रहने गरेको छ । त्यही भएर पनि बितेका अढाई दशकमा व्यवशायीकताको दायरा दिन प्रतिदिन गईरहेको छ ।

प्रोफेसर कियान फोरेष्ट झाङले बर्गीकरण गरेको मेलो सम्म नै नेपाली कृषकहरुको स्तर नउक्सेको भए पनि नेपाली केही नया झुकाव ९तचभलमक० स्थापित हुदै गएको देखिन्छ । पहिलो, कृषि उपजमा आधारित उद्योगहरु (धान, तोरी त तेलहन तथा गँहु कुटनी पिसानी मिलहरु) आफ्ना लागि बर्षभरी चाहिने कच्चा पदार्थ अर्थात धान, तोरी, गहु न खेत आफै खरिद गरेर वा लिजमा लिएर आधुनिक कृषि औजार प्रयोग गर्दै र उत्पादनका साधन प्रयोग गर्दै खेती तीमा संलग्न हुने व्यवसायी । यो श्रेणीको किसानलाई 'कृषि औद्योगिक परिवार' भन्न पनि सकिन्छ । तर नामाकरण को छैन । चौधरी, दुग्गड, गोल्छा, खेतान,आदी जस्ता केही औद्योगिक-व्यापारिक घरानियाहरु आफ्ना जंकफुड उद्योगका कच्चा पदार्थमात्र होइन, ठोस खाधन्नको ब्यापारमाथि बर्चस्व कायम गर्न पनि क्रमस खेतीतिर आकर्षित भएको देखिएको ो ट्रेण्ड बढ्दो छ । उनीहरुले हाएर एण्ड फायर को आधिकारिक सर्तमा बर्ष भरी नै मजदुर लगाउने गर्छन । इन्पुट खरिद । सिंचाइ सुविधा भएका वा राज्यले व्यवस्थागर्ने ठाँउमा जग्गा खरिद गरेका वा लिजमा लिएका छन । उत्पादित माल बजारमा बिक्रि र नाफा कमाउने नै एक मात्र उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

नव-औद्योगिक घरानिया परिवारहरु पनि धमाधम कृषिलाई व्यवशायका रुपमा अपनाउने काममा लागि परेको देखिन्छ । म व्यवशायीक फलफुल, माछा पालन, गाई पालन, व्यवशायीक तरकारी खेती र केहीले मूख्य बालि (धान, गँहु मकै, लगाउनमै पनि ध्यान दिएको देखिन्छ । तेश्रो प्रोफेसर झाङले माथि उल्लेख गरेझै पेट्टी बुर्जुवाकै प्रकृति पनि मौलाउदै छ । इजरायल, र खाडी मुलुकमा कृषि मजदुरीकै काम गरेर आएका युवा युवतीहरु साहु महाजनबाट जग्गा लिजमा तरकारी खेती, अष्ट्रिच, कुखुरा, बाखा, अलैंची माछा पालन आदी मा प्रसस्तै आकर्षित भएका देखिन्छन ।

नम्बरका मजदुर (अर्ध र पुर्ण सर्वहारा) बर्ग त नेपालमा पुरानै हो । माथि उल्लेखित तीन वटै कृषि फार्महरुका लागि यक मजदुरीको स्रोत यीनै क्याटागोरी का अर्ध र पुर्ण सर्वहार पर्छन । र पाँचौं क्याटागोरीको किसान भन्नाले वीकोपार्जन वाला किसान नै हो । नेपालमा यो क्याटागोरीको किसान घरधुरी संख्याको झण्डै ५५ प्रतिशत रहेको अनुमान एको छ ।

विकास मन्त्रालयका प्रतिबद्धताहरु -२०७२ को बुंदा नम्वर १३ मा, "कृषि पेशालाई मर्यादित बनाउन तथा कृषकहरुको र्थिक अवस्थालाई सवल बनाउन सहभागिताका आधारित किसान पेन्सन वा किसान सुरक्षा भत्ताको व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । व्यवस्थाका लागि किसान सुरक्षाकोषको व्यवस्था गरिने छ ।" पहिलो पटक नेपाल सरकारले यस प्रकारको प्रतिबद्धता गएको अवस्था हो । यो वर्णनमा ९कतबतझभलत० 'मर्यादित, सवल र सहभागिता' यी ३ शव्दले प्रमुखता पाएका छन । सन स्किम तयार गरिरहँदा 'मर्यादित, सवल र सहभागिता' माथि उल्लेखित कुन श्रेणीका किसानले आफैं र कुन किसान हुलले राज्यको सहयोग र सदभावम यी तिन कुरा प्राप्त गर्न सक्लान भन्ने खुट्याउन आवश्यक देखिन्छ ।

श्रेणीमा स्किम बिभाजन

संख्यक जनताको जीविकोपार्जन सँग जोडिएको कृषि क्षेत्रमा पनि अन्यत्रझैं अन्य ४ विषयसँग सरोकार राख्छन । पहिलो ज्ञान लयधभिमनभ०, दोश्रो, राजनीति ९उयष्अिष्अक०, तेश्रो पल्ला ९कअबभि० तथा चौथो गतिशीलता ९म्थलकष्क०। यी सबै यलाई केलाउदा पेन्सन स्किमलाई एउटै छाता मुनी दुई ढंगल पेन्सन स्किम तयार गर्न जरुरी देखिन्छ । पहिलो श्रेणीमा पल्ला तीन व्यवशायीकलाई ९ऋयक्भचअष्वा० समेट्ने स्किम । दोश्रो श्रेणीमा भिन्न क्याटागोरीका जीविकोपार्जन मुखि सान तथा खेतीहार मजदुरहरुलाई समेट्ने स्किम । पहिलो क्याटागोरीमा रहेका किसानहरु करको दायरा भित्र पर्नु पर्ने हुन्छ, न र पारिन्छन । उनीहरु पेन्सन स्किममा भन्दा बाली नालीको विमा ९ष्लकगचबलअभ० व्यवस्थापनमा आकर्षित हुन सक्छन र राज्यले उन्लाई स्किम भित्र नआउ भन्न मिल्दैन ।

ो क्याटागोरीका किसानको सुरक्षाको हकमा राज्यको जिम्मेवारी कुनै न कुनै ढंगले आवश्यक पर्दछ । जनसंख्याको ठुलो मा खासगरी धेरै ठूलो संख्या ओगटेर रहेका साना कृषक मतदाताहरुलाई कुनै पनि राजनीतिक दलले उपेक्षा गर्न सक्तैन । क्षा गर्ने संभावना रहँदैन । सामान्य जीविको पार्जन गर्ने किसान र कृषि मजदुरी एक मात्र जीविको पार्जनको माध्यम रहेको मा किसानहरुका हकमा सरोकारवाला राजकिए निकायहरुले पहुच पुऱ्याउन नया ढंगले सोच्नै पर्ने हुन्छ । पेन्सन स्किम ना अनगिन्ति उपायहरु मध्य एक हुन या बन्न सक्छ ।

२. पुनःउत्पादन प्रकृया

द्ध कृषि अर्थ-बिज्ञ तथा लण्डन बिश्वबिद्यालय सुवासका प्रोफेसर हेनरी ब्रनस्टेन भन्छन कृषकका लागि कोषको आवश्यकता एका कारणले पनि आवश्यकता रहन्छ ।

(१) परिवारिक उपभोगका लागि ९अयलकगफउतष्यल ागलम०

(२) रिप्लेसमेन्ट फण्ड ९चभउबिअझभलत ागलम० उत्पादनका साधनहरु खरिद (मल, वीउ, वीजन, सिँचाइ, खनजोत आदी)

(३) बिहेवारी, तथा वच्चा वच्ची वा सुत्केरी उतार्ने खर्चका लागि ९नभलभचबतष्यलर्बा चभउचयमगअतष्यल० ।

(४) उत्सव र चाडबाडका लागि कोष ९अभचफयलर्ष्वा ागलम० ।

१, २, ४ निर्वाह मुखि हुन भने तेश्रो जेनरेसन चलाउनका लागि हुने गर्छ भन्ने उन्को राय रहेको छ ९ब्रभचलकतभष्लसदृण्ज्ञ,उवनभज्ञड(दृज्ञ० । यद्यपि हामी याँहा किसान सुरक्षित, मर्यादित र सवल बनाउने सन्दर्भमा पेन्सनको कुरा गरिरहेका छौं ।

कोष स्थापना र परिचालन सन्दर्भमा

सन भन्ने बित्तिकै पेन्सन प्राप्त गर्ने सम्बन्धित पक्ष्यको सहभागिताको प्रश्न अगाडी सर्छ । सिधा अर्थमा भन्दा कस्ता सानको कति सहभागिता ? बार्षिक प्रिमियम कुन दरमा ? प्रतिबद्धतापत्रमा किसान सुरक्षाकोषको व्यवस्थापन गरिने कुरा ाइएको भएता पनि कोष कुन मोडालिटीका आधारमा बन्ने भन्ने ब्याख्या गरिएको छैन । ग्रामिण किसानको प्रतिनीधिमूलक था र सरकारको संयूक्त प्रयासमा ? राज्य, नीजि र किसानको सयुक्त पि.पि.पि. मोडलमा ? र कस्तो कस्ले र कसरी थागत गर्दै सञ्चालन गर्ने ?

जीवीकोपार्जन मुखि किसानको हकमा ? जीवीकोपार्जनमूखि किसानमा पनि अनेक तह छन मुख्यत ३ महिना मात्रै खान ने, ६ महिना खान पुग्ने ९ महिना खान पुग्ने र १२ महिना खान पुग्ने, अलि बचत गर्न भ्याउने र जमिन नै नभएका ीवार मजदुर जस्ले बर्षै भरी खाद्यान्न खरिद गरेर जीवीका चलाउनु पर्ने हुन्छ । यी सबै श्रेणीहरुको हकमा न्यूनतम प्रिमिएम री तय गर्ने ? कसरी सहभागि बनाउने ?

कति न्यूनतम ? कस्तो संस्थागत परिपाटी ? न्यूनतम प्रिमियम पनि जम्मा गर्न नसक्ने किसानलाई कसरी समाविष्ट गर्ने ? म कहाँ जम्मा कहाँ गर्ने ? सरकारी अर्धसरकारी वा कस्तो बित्तिय संस्थामा जम्मा गर्ने ? कुन उमेर हद पछि मासिक पेन्सन लब्ध गराउने ? सरकारी कर्मचारी, सेना प्रहरी जस्तो उपदानमा निस्कने ब्यवस्था गर्ने की नगर्ने ? गर्ने हो भने कस्तो समय तराल तोक्ने ? निक्षेप संकलन र वीतरणको नियमन र मूल्यांकन कस्ले गर्ने ? कुनै अकस्मात दुर्घटनाबाट घाइते वा अपाङ्गता मा, दीर्घरोगको सिकार भएमा पेन्सन वा उपदान दिइन्छ दिइन्न ? किसान मूलीको देहान्त भएमा घरका अन्य परिवारमा सारी हुने नहुने ? पेन्सनको संस्थागत सिफारिस कस्ले गर्ने र पेन्सन कस्ले कसरी सहजतापुर्वक उपलब्ध गराउने? र थागत बिषयमा कसरी कस्ले प्रमाणित गर्ने ?

सो सन् २००९ मा भारतको पञ्जाव प्रान्तमा पञ्जाव स्टेट फार्मर कमिसन मार्फत पेन्सन स्किमलाई अगाडी सार्‍यो । ाडी सारिएको यो स्किममा रु ६ हजार न्यूनतम रकम किसानले बार्षिकरुपमा जम्मा गर्नु पर्छ । २१ बर्ष उमेरको किसानले री रकम जम्मा गर्दै गएमा उ ६० बर्ष पुग्दा ६० लाख जम्मा हुन जान्छ । यसो भएमा ६० बर्षको उमेर पुगे पछि मासिक रु हजारका दरले पेन्सन दिन सक्ने आँकलन गरेको देखिन्छ । तर यो स्किममा मध्यमदेखि तलका किसानहरु कमै अकर्षित को जनाइएको छ । जमैकामा भने ठूला र मझौला किसानहरुका लागि १८ देखि ७० बर्ष उमेर समुहका किसान कर छुट र्षिक आम्दानीको २० प्रतिशत रकम प्रिमियमकारुपमा जम्मा गर्न तयार भएको जनाएका छन । तर यो जमैकन सरकारको ार सहकारी प्रयास मात्र हो ९म्हउचभकक लभधक कभचखष्अभक, ऋजबलमष्नबमज, :बचअज द्दछ, द्दण्ज्ञछ०।

एकीकृत स्किम की छुट्टा छुट्टै ?

भिन्न कालखण्डमा नेपाल सरकारले किसानको मर्यादा बढाउन र आर्थिक सबलताका नाममा बिभिन्न स्किमहरु अगाडी गरेको छ । हालै अंगिकृत गरिएको कृषि विकास रणनीतिले एउ गाँउ एक शेवा केन्द्र र र भ्यालुचेन प्रोडक्टको कन्सेप्ट ाडी सारेको छ ९ब्म्क, द्दण्ज्ञछ(द्दण्घछ०। एक बर्ष अघि गरिवीको रेखामनी रहेका किसानहरुलाई राहत सहुलियत उपलब्ध उने गरि किसान-कार्ड बनाइने जस्ता बिषयहरु पनि अगाडी सारिएका छन । यी सबै कृषि बिकाससँग सम्बन्धित महरुलाई एकीकृतरुपमा जोडेर अगाडी बढाउने की छुट्टाछुट्टै भन्ने प्रश्न अलग्गै उठने गरेको छ ।

ार बिषयमा केन्द्रित रहेर यो अनुसन्धानकर्ताले छ वटै गाँउ/नगरका किसानहरुसँग प्रारंभिक बहस गरेको थियो । थोरै धनी ान बाहेक बहुसंख्यक किसानहरुले बर्गीकरण तथा पेन्सन स्किमलाई स्वागत गरेका थिए । पेन्सन स्किम र त्येस सँग एर आएका बिषयहरुमा उनीहरुको एकीकृत राय निम्नानुसार थियो ।

किसान पेन्सन फण्डमा सुरुमा राज्यको आधा र किसानको आधा (बार्षिक न्युनतम प्रिमियम) रकमबाट सुरु हुनु बाञ्छनिय । प्रत्यक किसानले आफ्नो बार्षिक उत्पादनको एक प्रतिशत रकम पेन्सन स्किमका लागि जम्मा गर्न उनीहरु सहमत जनाएकाछन । स्किममा किसानहरु लहर चल्दा भविष्यमा किसानबाट दुईतिहाँइ र राज्यको एक तिहाँइ रकम कोषको ा रहन पुग्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

किसान वर्गीकरण स्पष्टरुपमा गरिनु पर्छ। व्यवशायीक र जीविकोपार्जनलाई हेर्ने बुझ्ने र व्यवस्थित गर्ने निकायहरु नै छुट्टै पर्छ। (बिगत दई आर्थिक बर्ष देखि किसान सहुलियतमा ६ प्रतिशत बार्षिक ब्याजदरको सस्तो ऋण जीविको पार्जनमूखि सानहरुले मा होइन सप्तरी जिल्लामा कुनै पनि क्याटागोरीको किसानले प्राप्त गर्न नसकेको जाहेर भएको छ। त्यसैले र्गीकरण पश्चात व्यवशायीक र जीविको पार्जनमुखी दुई अलग स्किममा कोष सञ्चालन गरिनु बाञ्छनिय हुने देखिन्छ।

खेतीवार मजदुरलाई कृषकको दर्जा दिइनु पर्छ र पेन्सन र अन्य सहुलियतका सवै स्किमसँग तिन्लाई जोड्नु पर्छ। खेतीहार जदुरलाई पेन्सन स्किममा कसरी जोड्ने ? सहभागिताका लागि सिमान्तकृत, दलित वा अन्य नाममा गएको भत्ता समायोजन सकिन्छ, सरकारले बार्षिक कम्तीमा सय-दिने -रोजगारी स्किम अगाडी बढाउन सक्छ र वा त्यस्तै अन्य अनेकन स्किम र्फत खेतीवार मजदुरहरुलाई पेन्सन फण्ड स्किममा जोड्न सकिन्छ।

नेपालको पिछडिएको खेतीपातीको अवस्थालाई मध्य नजरमा राख्दै ५५ बर्ष उमेर किसान पेन्सनका लागि ठिक हुन सक्छ। सानहरुको हकमा पनि उपदानमा निस्कने व्यवस्था गरिनु पर्छ। उपदानका लागि ५ , १० तथा १५ बर्षे स्किम आधार तय ा किसान अर्को पेशामा फड्को हान्न सक्ने सहज अवस्था रहन्छ।

किसानलाई सवै प्रकारका सहुलियत ग्रामिण शेवा केन्द्र मार्फत उपलब्ध गराउनी संस्थागत पहल थालिनु पर्छ। पुरानो कृषि ा केन्द्रको पुनसंरचना गर्न जरुरी छ। ग्रामिण शेवा केन्द्र खडा गर्दा बाली वीमा, (मल, वीउ, वीजन, किटनासक औषधी, पशू लन औषधी उपचारको उपलब्धता, कृषि ऋण, बजार व्यवस्थापन (इन्पुट र आउटपुट दुवै व्यवस्थापन) तथा पेन्सन प्रिमियम मा गर्ने काम समेत सोही केन्द्रले एकीकृतरुपमा गर्नु बांञ्छनिय हुनेछ।

कोषको स्थापना केन्द्र र राज्य दुवै तहमा व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ। एकीकृत शेवाकेन्द्रमा प्रिमियम जम्मा गर्ने व्यवस्था लाइनु आवश्यक छ। शेवाकेन्द्र सञ्चालकले नै प्रिमियम जम्मा गर्ने र मासिक पेन्सन वितरण गर्न स्थानिय वीधि र प्रकृया र्धारण गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्छ।

आवश्यकता परेमा केन्द्र-राज्य-स्थानियतह नियमनको समन्वय मिलाउनु पर्ने छ।

खेत बारी बाँझो राख्ने, आफुले खेतीपाती नगर्ने तर किसानको दावी गर्ने ब्यक्ति वा परिवारलाई पेन्सन स्किम भित्र पारिनु न। कम्तीमा ५ बर्ष कृषि पेशामा निरन्तर लागेको ब्यक्ति वा परिवार मात्र स्किममा जोडिनु पर्ने छ। क्रोनिक डिजिजको कार भएका वा कुनै दुर्घटनामा परेका सही किसानलाई पेन्सन उपलब्ध गराइनु पर्छ।

ग्रामिण शेवा केन्द्रमा सरकारले कर्मचारीहरुको व्यवस्था गरे पनि बिभिन्न बर्गीकरणमा परेका किसानहरुको समानुपातिक ा लैंगिक प्रतिनीधित्व हुने गरी निर्वाचित कार्यकारी समितीले शेवा केन्द्र सञ्चालित गर्न पाउनु पर्ने छ र उनीहरुले छानेकै नीधिले शेवा केन्द्रको रोहवरमा वास्तविक किसानको पहिचान, वास्तविक आय ब्ययको विवेचना र छानविनको काम गर्ने ।

ति प्रिमियम कति पेन्सन

खेतीवार मजदुर बार्षिक न्यूनतम प्रिमियम रु ५००० गरिनु बाञ्छनिय हुनेछ। ५५ बर्ष उमेर हद पुगेको यी कृषि दुरलाई मासिक ४ हजार पेन्सन उपलब्ध गराईनु पर्छ।

जिविको पार्जनमूखी किसानको हकमा कम्तीमा बार्षिक ७ हजार प्रिमियम वा बार्षिक उत्पादनको एक प्रतिशत कोषमा ा गर्ने व्यवस्था मिलाईनु बाञ्छनिय हुनेछ। ५५ बर्षको उमेर हद पछि उनीहरुलाई मासिक ५ हजार वा सञ्चित कोषमा ा गरेको प्रिमियमको सोही अनुपातमा पेन्सन प्राप्त गर्ने छन।

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

पेटी बुर्जुवाको हकमा बार्षिक ९ हजार वा बार्षिक उत्पादनको एक प्रतिशत कोषमा जम्मा गर्ने छन । ५५ बर्षको उमेर पछि महिनाका ७ हजार वा जम्मा गरिएको अनुपातमा मासिक पेन्सन प्राप्त गर्ने छन ।

ठूला जमिन्दारको हकमा बार्षिक पन्ध्र हजार वा बार्षिक उत्पादनको एक प्रतिशत कोषमा प्रिमियमको रुपमा जम्मा गर्ने । ६५ बर्ष उमेर हद पछि पछि मासिक दश हजार वा जम्मा गरेको अनुपातमा पेन्सन प्राप्त गर्न सक्ने छन ।

ी सिफारिस

प्रत्येक संघिय प्रदेशका कम्तीमा १ जिल्ला पर्ने गरि (हिमाली, पहाडी तथा तराई) शुष्क र अतिशुष्क क्षेत्रका दुई जिल्ला १० देखि १५ जिल्लामा पहिलो कृषि गणना गरि पेन्सन स्किमको अभियान सुरु गर्न ।

कृषि गणना (सर्भे) नया तर एकीकृत वीधि ९ष्लतभनचबतभम ञ्भतजयमयियनथ० को आधारमा गरिनु बाञ्छनिय हुने ।

पहिलो छ महिना बर्गीकरण तथा पेन्सन स्किममा अध्यायन अनुसन्धान र दोश्रो ६ महिना स्किम कार्यन्वयनको योजनालाई जिल्लाहरुमा लागु गर्न पहल लिने ।

किसान कार्ड, सहुलियत ऋण, कृषि तथा पशुवीमा जस्ता स्किमहरुलाई एकीकृत ढंगले अगाडी बढाउन पेन्सन स्किमको म कार्यवाही सँगै अगाडी बढाउनु बाञ्छनिय हुने ।

किसान बर्गीकरणमा राजनीतिक नेतृत्व तथा स्थानिय प्रतिनीधि,शेवा केन्द्रमा उपस्थित स्टेक होल्डरहरु तथा राष्ट्रशेवक र्मचारीहरुको आवश्यक समन्वय गरि शेवा केन्द्रलाई आधुनिक हिसावले किसानको शेवार्थ पुन:संरचना गर्ने ।

eferences:

र्थिक सर्वेक्षण २०१२, अर्थमन्त्रालय, नेपाल सरकार ।

च्च स्तरिय भूमिसुधार आयोगको प्रतिवेदन -२०१० ।

क बर्गीकरणको मापदण्ड सम्वन्धि प्रतिवेदन,- २०७१, कषि बिकास मन्त्रालय ।

मिरे,सोमत (२०७१), किसान पहिचानको वास्तविकता र आगामी वाटो (अप्रकाशीत अनुसन्धान)

उपयोग नीति, २०७२, नेपाल सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, २०७२

द्र्य कृषि गणना -२०११/१२, केन्द्रिय कृषि तथ्याङ्क बिभाग, सींहदरवार, काठमाण्डौ ।

DS (2015-2035) http://www.moad.gov.np/downloadfile/ADS%20Final%20Report%20-20as%20of%2023%20september,%202014_1411534253.pdf

चलकतभष्ल, ज्भलचथ ९द्दण्ज्ञ०, ँऋविकक म्थलकष्अक या ञ्चबचष्बल ऋजबलनभ’, ञ्चबचष्बल अजबलनभ बलम कबलत क्तगमष्भक कभचष्भक, ँभचलधययम एगदष्किजष्लन, ज्बषिबह बलम ध्ष्ललष्लउभन, प्फबचष्बल उचभकक, चष्लिन,ख्व

चभकक ल्भधक क्भचखष्अभक, ऋजबलमष्नबमज, :बचअज द्दछ, द्दण्ज्ञछ

तष, ब्कजयप, च्ातज :भष्लशभल(म्अप बलम पखच्ववग ९द्दण्णछ, “क्ष्लकतष्तगतष्यलवा च्ंायचकक ष्ल क्ष्लमष्बल जवतष्यल”, क्वनभ एगदष्अवतष्यल,म्भजिष

तकबलल,द्य, बलम वप द्ययथअभ,९ज्ञढडघ०, ँ त्तगष्त ख्यभिलअभ, ख्भध ाचफ ब द्यबलनबविमभकज खर्षीबिनभ। मियल स श्भम द्ययपक।

भीं,ए,ऋ। एयगतियल, क्ष्ध्ननष्लक, बलम ब म्यचधबचम९द्दण्ण्ठ०, “त्जभ ँगतगचभ या कर्वा ँबचकक ायच एयखभचतथ भ्मगअतष्यल बलम न्चयधतज। ध्वकजष्लनतयलस्क्ँएच्क्ष९क्ष्लतभचलबतष्यलबर्ा ँययमएयष्अिथ च्मकभबचअज क्ष्लकतष्तगतभ० द्दण म्ष्कअगककष्यल उबउभच।

ष्लिथष, ः। ९ज्ञढढण०, ँक्तचगअतगचर्बा ब्मवगकक्तभलत, ब्नचष्दगकष्लभकक बलम चगचर्बा ध्फभल ष्ल त्बलशबलष्ब’ ष्ल द्यभचलकतभष्ल, द्या ऋचयध, ःःबअपष्लतयकज बलम ऋाःबचतष्ल९भमका०, “त्जभ ँययम त्तगभकतष्यल”। ऋबलबमष्बल गचलर्बा या म्भखभयिऊभलत क्तगमष्भक, द्द्ठ,द्ध।

तलबष्प,ң९ज्ञढडठ०, ँएभबकबलत ऋबिकक मषाभचभलतष्बतष्यलस् ब कतगमथ ष्ल ग्भतजयम धष्तज चभाभचभलअभक ज्बचथबलब’, म्भजिष, ल्भध थ्यचप।

ययलभक, क्ष ९द्दण्ण्ठ०, ँक्ताकतबष्लबदर्षष्तिथ। म्भखभयिऊभलत ष्ल एचबअतष्अभ’,ज्ञठ९द्ध०, छडढ(ढट।

जबलन, त्तगष्ल ँयचचभकत९द्द व्ालभ द्दण्ज्ञछ०, ँऋबिकक म्षाभचभलतष्बतष्यल ष्ल च्ाचर्बा ऋजष्लबस् म्थलकष्अक या अगफगबितष्यल बलम क्तबतभ क्ष्लतभचखभलतष्यल’, व्यगचलर्बा या ब्नचबचष्बल ऋजबलनभ, कउभअर्ष्बा क्ष्ककगभस् चबचष्बल ऋजबलनभ ष्ल ऋयलतभ्फउयचबचथ ऋजष्लब, खयाज्ञछ, क्ष्ककगभ घ, उबनभक धघड(घटछ।

किसान बर्गीकरण तथा किसान पेन्सन समवन्धि अवधारणावारे किसानहरु सँगको छलफल कार्यक्रममा उपस्थित जन-समुदाय

ङ (क), गाविस : रामपुर,

जिल्ला : दाङ

स्थान: रामपुर कृषि शेवा केन्द्र

क्र.स	नम	ठेगाना
	राममणि पाण्डे	रामपुर (७)
	मेघ बहादुर खड्का	“
	बिरमान चौधरी	“
	खुसल राम पाण्डे	“
	कृष्ण विष्ट	“
	गिर बहादुर के.सी	रामपुर-१
	प्रेम नाथ गिरि	“
	पुरन व. जी.सी	लक्ष्मीपुर गाविस ४
	शिव कुमार देवकोटा	“
	मनोज मण्डल	कृसके रामपुर
	ढाके वादी	रामपुर ७

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

	तिलक राम वादी	“
	लल बबहादुर चौधरी	“
	धर्मराज जी.सी.	रामपुर १
	फेन बहादुर	“
	देवा रेग्मी	रामपुर ४
	बिमला परियार	रामपुर ७
	गिता नेपाली	रामपुर ४
	सरिता परियार	“७
	गयत्रा नेपाली	”
	क्वारी पोखरेल	”
	देवा सुवेदी	४
	एर्मिला भूषाल	”
	कमला भट्ट	”
	अम्मर नेपाली	७
	सुसिला अधिकारी	४
	देविका थापा	४
	डोमा पाण्डे	४
	चित्र बहादुर चौधरी	४
	ज्वती कुमार श्रेष्ठ	जिल्ला कृषि कार्यलय
	सुरज बहादुर चौधरी	रामपुर ३
	विष्णु चौधरी	”
	कालुराम नेपाली	रामपुर ६
	विरेन्द्र चौधरी	लिवर्ड दाङ

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

नः गंगापरस्पुर राम नगर कृषि शेवा केन्द्र

७२-१२-२१ (२ बजे देखि ४ बजे सम्म)

स	नाम	ठेगाना
	सयता चौधरी	गंगापरस्पुर १रामनगर

	चन्द्रमा चौधरी	"
	हेमन्त कमार यादव	"
	दयावती यादव	गंगापरस्पुर, १रामनगर
	मिना यादव	"
	सावित्रा यादव	"
	शिवा यादव	"
	बिन्दा यादव	"
	जमुना यादव	"
	शुसिला यादव	"
	मलिक राम यादव	"
	रामसुरत यादव	"
	अनिलकुमार यादव	"
	मुहवव अलि मुसलमान	गंगापरस्प'र२ पसैनी
	राम निवास यादव	" १ "
	कृष्णा देवी यादव	"
	रेनु यादव	"
	गिता पौडेल	"
	शिवकला आचार्य	"
	सरस्वती यादव	"
	पुनम चौधरी	गंगापरष्पुर ७
	माया थापा	" १
	धन बहादुर के.सी.	"
	रन्जीत यादव	"
	सीता केसी	"
	भागमनी यादव	"
	राम लखन चौधरी	"

८	इलियास मुसलमान	" वार्ड न ८
९	टेक बहादुर यादव	"
०	जगतराम यादव	"
१	तेज प्रताप यादव	वार्ड न १
२	वामदेव यादव	"
३	परसराम यादव	"
४	धनीराम यादव	"
५	टिकाराम आचार्य	"
६	उत्तम कुमार यादव	"
७	कल्लुराम यादव	"
८	दयाराम यादव	"
९	नारायण प्रसाद पौडेल	"
०	बद्रि यादव	"
१	श्रीधर आचार्य	"
२	हरिदेवी पौडेल	"
३	देवेन्द्र कुमार सर्मा	"
४	मेन बहादुर मगर	"
५	वीर सींह ऐरी	कृषि सम्पर्क केन्द्र गढवा(नाप्रस)
६	दिपक बुढाथोकी	" घोराही प्रास
७	प्रविण चौधरी	कृषि सेवा केन्द्र लमही
८	महेस अधिकारी	लमही कृ.प्र.अ

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

०७२ चैत्र २२

राही दाङ,

ान: कृषि बिकास अफिस परिसर

.स.	नाम	ठेगाना	
	सहदेव प्रसाद हुमागाँई	ब.कृ.,वि.अ. जिल्ला कृषि बिकास, रुकुम	
	तिलक के.सी.	योअ, जि.कृ.वि.का दाङ	
	शशिधर सर्मा	प.चि.जिपसका दाङ	
	वामदेव गौतम	ले.अ. जि.कृ.वि.का दाङ	
	दिगम्वर यादव	मा.वि जि.कृ.वि.का दाङ	
	मधुसुदन घिमिरे	व.कृ.वि.क. जि.कृवि.का. प्युठान	
	किसोर प्रसाद पन्त	व.कृवि.अ. रोल्पा	
	निम वहादुर पुन	प.विअ. दाङ	
	श्रीधर ज्ञावाली	व.कृवि.अ. दाङ	
०	दीपक कुमार श्रेष्ठ	पशु चिकित्सक, जिपसेका दाङ	
१	सुरेन्द्र प्रसाद भूल	मविअ जि.कृ.वि.का दाङ	
२	मीना कडेल	कृअवि कृषि मन्त्रालय	
३	रविन्द्र सुवेदी	ब.कृ.प्र.अ. कृषि विकास मन्त्रालय	

ल्ला काँस्की, मिति २४ चैत्र २०७२, बिहान ८ बजे

ानः पोखरा उपनगरपालिका -२० भलाम कृषि शेवा केन्द्र

.स.	नाम	ठेगाना
	रमेस प्रसाद कोइराला	जि.कृ.बि.का
	तारा प्रसाद पौडेल	देउरालीअ.कृ.स.अ.
	शंकर राज पौडेल	" सदस्य
	इन्द्र प्रसाद पौडेल	"
	शेषकान्त पौडेल	"
	लेक बहादुर के.सी.	कृषि शेवा केन्द्र भलाम
	राम बहादुर हमाल	अध्यक्ष वडा स्तरिय कृषि समीति
	डिल्ली राम न्यौपाने	देवीडाँडा कृषि सहकारी
	कुल प्रसाद अधिकारी	पिपलडाली ब.कृ.सहकारी

०	तारा प्रसाद न्यौपाने	किसान
१	गुरु प्रसाद आचार्य	"
२	सूर्य प्रसाद वास्तोला	"
३	दामोदर पौडेल	"
४	सिता पौडेल	"
५	ईश्वर बहादुर खत्री	"
६	तिलक वहादुर पौडेल	"
७	बिमला बिष्ट	जि.कृ. बि. का.
८	गंगा पौडेल	किसान
९	दुर्गा आचार्य	"
०	मधु माया पौडेल	"
१	मेनुका पौडेल	"
२	सावित्री के.सी.	"
३	रेशम खत्री	"
४	मूक्ति नाथ अधिकारी	"
५	गेविन्द प्रसाद पौडेल	"
६	बलराम सर्मा	"
७	ऋषिराज पौडेल	"
८	यदुराज पौडेल	"
९	सूर्य प्रसाद भण्डारी	"
०	बिष्णुमाया पौडेल	"

ल्ला काँस्की, मिति २०७२-१२-२४ दिउसो १२-२ बजे

थानः पोखरा उप-महानगरपालिका, हेम्जा कृषि शेवा केन्द्र

.स.	नाम	ठेगाना
	शलिक राम वाँस्तोला	पोखरा -२९
	लाल बहादुर गाएक	पोखरा-२७

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

	कुल प्रसाद तिम्सिना	"
	धन ब्रहादुर थापा	"
	लोकनाथ बास्तोला	"
	एक बहादुर कार्की	"
	कुल प्रसाद तिम्सीना	"
	भक्त प्रसाद तिम्सिना	"
	गणेश प्रसाद अधिकारी	पोखरा-२९
०	रमेश अधिकारी	"
१	अप्सरा तिम्सिना	पोखरा-२७
२	पार्वती बानिया	"
३	शान्ति थापा	"
४	भगवती बजगाँई	"
५	नरमाया थापा	"
६	गोमा थापा	इन्द्रेणी आमा समुह
७	तारा थापा	"
८	शर्मिला थापा	"
९	पविता बानिया	"
०	शकुन्तला पहारी	मिलिजुली आमा समुह
१	मुरली तिमिल्सिना	ज्नजाग्रीती आमा समुह
२	बिष्णु पौडेल	पोखरा देउराली-२७
३	एकनाथ तिम्सिना	"
४	मीना तिम्सिना	"
५	हरि माया अधिकारी	पोखरा -२९
६	प्रेम प्रसाद अधिकारी	"
७	समीक्षा अधिकारी	"
८	भिम प्रसाद अधिकारी	"
९	मिना कुमारी गुरुङ	"

०	लक्ष्मी तिमिल्सिना	"
१	धर्मराज बास्तोला	पोखरा-२७

पाल सरकार
षि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

जल्ला: सप्तरी

थान: कृषि शेवा केन्द्र कोचावखारी, मिति २९ चैत्र २०७२, बिहान ८-१०

.स	नाम	ठेगाना
	हिरण्य कुमार गुप्ता	राजवीराज नगरपालिका
	सवित्री पण्डित	मुट्की
	विजय बाहदुर मण्डल	कोचावखारी
	बिनोद कुमार साह	" -८
	हुकुम देव साह	"
	सुरुवा देवी	"
	बालकृष्ण मण्डल	को. मधेपुरा
	भरत नाई	कोचाबखारी.८
	राम कुमार यादव	पशुशेवा केन्द्र, सप्तरी
०	रामचन्द्र मण्डल	नि.बृ. कोचावखारी
१	रामचन्द्र खत्वे	श्री सि.वि.कृ.स. लौनिया ६
२	बैजनाथ मुखिया	
३	खुसर साह	
४	बुध शरण साह	कोचावखारी -८
५	उपेन्द्र ठाकुर (शिक्षक)	श्री ज.रा.प्रा.बि.कोचावखारी
६	कुञ्जिलाल मण्डल	"
७	सुकुमार साह	कृषि शेवास्तरिय मूल समिति अध्यक्ष, कोचावखारी
८	विन्देश्वरी कुमार मेहता	बोरिया-९
९	नन्द कुमार महतो	बोरिया-८
०	दिपक कुमार यादव	छिन्नमस्ता -२

२१	सत्येन्द्र झा	कृ.से.के.को
२२	प्रल्हाद राय यादव	जिल्ला कृषि बिकास कार्यलय
२३	उपेन्द्र कुमार सिंह	"
२४	भगिरथ यादव	"
२५	योगेन्द्र प्रसाद चौधरी	राजविराज-२
२६	जुगेश्वर प्रसाद रजक	जिल्ला कृषि कार्यालय
२७	खुसर यादव	कृषि शेवा केन्द्र कोचावखारी
२८	उत्तमलाल साह	कोचावखारी-७
२९	भुलाइ सदा	कोचावखारी-७
३०	ब्रह्मदेव साह	कोचावखारी-७
३१	महाविर साह	कोचावखारी-८
३२	गणेश ठाकुर	कोचावखारी-७
३३	गजेन्द्र पसाद साह	कोचावखारी-८
३४	हरिहर साह	"
३५	सीताराम शर्मा	न.प्रा.स. कृ.शे.के कोचावखारी

जिल्ला सप्तरी, मिति २०७२-१२-२९, समयः १२.३० देखि २.३०

कन्चनरुप नगरपालिका

स्थानः कृषि शेवाकेन्द्र, कन्चनपुर

क्र.स.	नाम	ठेगाना
	बेचन सादोक यादव	कन्चनरुप
	खेमराज खड्का	कन्चनपुर
	झवरलाल चौधरी	"
	अग्नीदेव चौधरी	प्रा.स., कृशि शेवा केन्द्र कन्चनपुर
	भागवत यादव	"
	खगेन्द्र प्र.पोखरेल	"
	कैलास खतिवडा	"

[illegible]	श्याम कुमार चोधरी	सप्तकोशी मूल कृषक समुह कन्चनपुर
९	रामानन्द चौधरी	"
१०	गुणराज कोइराला	"
११	नन्दलाल यादव	"
१२	पाल कृपा खड्का	"
१३	गेविन्द खड्का	"
१४	गणेश बहादुर दहाल	"
१५	देव नारायण सदा	कन्चनरुप
१६	गेविन्द खड्का	"
१७	गणेश बहादुर दहाल	"
१८	रामेश्वर यादव	"
१९	रघुवर महतो	"
०	जसोधा देवी चोधरी	"
१	ललिता चौधरी	हरिहरपुर-३
२	सीताराम महतो	कन्चनरुप -९
३	राजकिशोर महतो	"
४	बुधेश्वर प्रसाद माझी	"-११
५	गणेश प्रसाद भट्टराई	फत्तेपुर -३
६	सर्मीला दाहाल	कन्चनरुप-९ हलेसी समुह
७	केशव प्रसाद ढकाल	"
८	मित्रलाल दाहाल	"
९	सम्सा चौधरी	"
०	बिन्देश्वर यादव	कन्चनपुर -५
	डम्वर यादव	"
	धर्मलाल यादव	कन्चनरुप-३
	संकर देव सदा	देलिया-९
४	द्येव नारायण यादव	जिल्ला कृषि कार्यालय सप्तरी

किसान परिचयपत्र

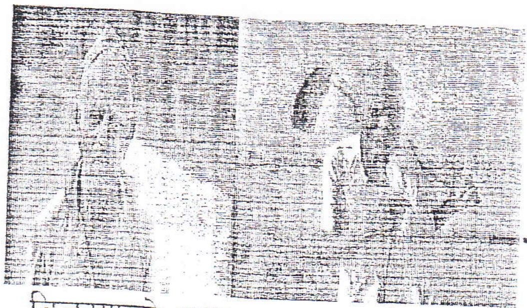

वितरणको अवस्था र अवको बाटो

पृष्ठभूमि

- सदियौंदेखिको पारिवारीक कृषिको अभ्यास
- व्यवसायिक कृषि उन्मुख नीतिहरु
- साना किसान बाहुल्य देश
- तिरस्कृत कृषि पेशा
- पहिचान र परिचय विहिन किसान

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

नीतिले के बोल्छ ?

राष्ट्रिय कृषि नीति

कम स्रोत साधन भएका कृषकहरुको पहिचान र वर्गिकरण गरी तोकिएका सुविधाहरु उपलब्ध गराई उत्पादकत्व वृद्धिमार्फत नेपालीहरुको खाद्यपोषण सुरक्षामा सुनिश्चित गर्ने ।

कृषि विकास मन्त्रालयको २७ बुदे प्रतिवद्धतापत्र

सबै किसानहरुलाई एकै प्रकारको सेवा सुविधा र अनुदान दिने विद्यामान व्यवस्थाले साना तथा सिमान्तकृत किसानहरु नसमेटिएकाले किसानहरुलाई व्यवसायिक, निर्वाहमूखि, सिमान्तकृत/भूमिहिन र कृषि मजदुर गरि ४ समूहमा वर्गीकरण गरि किसान परिचयपत्र वितरण गरिनेछ। नेपाल सरकारबाट प्रदान गरिने अनुदान सेवा र सहुलियत किसानको वर्गीकरणको आधारमा प्रदान गरिनेछ ।

आ.व. ०७१-७२ बजेट वक्तव्य

कृषि क्षेत्रको विकास तथा व्यावसायिकरणमा सहयोग पुर्याउन साना, मझौला र ठूला तथा व्यावसायिक कृषकहरुको वर्गिकरण र मापदण्ड बनाई कृषकहरुलाई सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि कृषक कार्डको व्यवस्था गरिने छ ।

कृषि विकास रणनीति

व्यवसायिक किसान, निर्वाहमूखि र भूमिहिन किसानहरुलाई बेग्ला बेग्लै कृषि पर्यावरणीय क्षेत्रहरुको लागि बेग्ला बेग्लै प्रकारको कृषि वर्गिकरणको पद्धती अवलम्वन गरिनुपर्दछ ।

किसान परिचय पत्र (वितरण तथा प्रयोग) निर्देशिका २०७१

नेपाल सरकारले तोके बमोजिम कृषि योग्य जमिनमा पारिवारिक, सामुहिक, सामुदायिक तथा सहकारी खेती गर्ने कृषक तथा मोहिलाई कृषि उत्पादनको लागि आवश्यक पर्ने कृषि सामाग्री तथा अन्य अनुदान सहुलियत दरमा सहज तरिकाले सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि............।

अध्ययन बारे

अध्ययन गरिएका जिल्लाहरु : धनकुटा, बारा, बाँके, बाग्लुङ र डडेल्धुरा

अध्ययनमा संलग्न संस्थाहरु :

राष्ट्रिय कृषक समूह महासंघ नेपाल
राष्ट्रिय भूमि अधिकार मंच
सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र
केएर नेपाल

अध्ययन मिति : पुस, २०७२

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

उद्देश्य

- नमुना किसान परिचयपत्र वितरण भएका ५ जिल्लाका किसान, नागरिक समाज र जिम्मेवार निकायहरुको अनुभव र सुझावहरु संकलन गर्ने ।
- नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा आवश्यक परिमार्जनको लागि सुझाव पेश गर्ने ।

विधि र प्रकृया

१. किसान परिचय पत्र (वितरण तथा प्रयोग) निर्देशिका २०७१ को पूनरावलोकन
२. प्रश्नावली तयार
३. सम्वन्धित पक्षसंग छलफल

- जिल्ला कृषि विकास, जिल्ला प्रशासन,जिल्ला पशुसेवा कार्यालयहरु
- परिचयपत्र प्राप्त गरेको किसानहरु
- परिचयपत्र प्राप्त नगरेको किसानहरु
- नागरिक समाजका प्रतिनीधिहरु

किसान परिचयपत्र प्राप्तीको अबस्था

जिल्ला	किसानको कुल संख्या D3	वितरणको लक्ष्य	प्राप्त निबेदन संख्या	बितरित संख्या	मरा आ.व.को योजना	सुचना श्रोत
बाँके	६५,०००	१०,७००	२,०७३	९७३	निर्देशन अनुसार	जिकृविका
बागलुङ	५०,०००	१५,०००	१२,०००	९,८००	६५००	जिकृविका
बारा	५,०१,३३९	D2 ११,७००	६,०६१	६,०६१	५५०० सुचना जारी	जिकृविका
धनकुटा	४००००	७९००	४४१९	०	५०००	जिकृविका
डडेल्धुरा	१,३२,६३०	६६८५	२३१३	३८१	५०००	जिकृविका
जम्मा	७,८८,९६९	५१,९८५	२६,८६६	१७,२१५		

उपलब्धी : लक्ष्यको १ तिहाई

परिचयपत्र प्राप्त गरेका किसान के भन्छन् ?

- परिचय पत्र पाएर के भो र हामीले केहि सेवा सुविधा पाएका छैनौं, कृषि कार्यालयमा सोध्न जांदा सबैले पाए पछि मात्र सेवा सुविधा दिने भन्छन, सबै भनेको को-को हुन, र कहिले, के पाईने हो, केहि थाहा छैन ?
- कार्यालयले सुचना नै प्रष्ट दिएन पहिले समूहमा भएकालाई मात्र परिचय पत्र दिने भनियो, पछि समूहमा नभए पनि हुन्छ भनियो. हामी अलमलमा पर्यौं ।
- समूहका किसानको फारम समूहमा नै भरेर कार्यालयमा बुझायौं, यसले गर्दा सबै सदस्यले सहज तरिकाले परिचय पत्र पायौं । नत्र खेति लगाउने समयमा हामि परिचयपत्र कसरि लिन सक्नुर ....

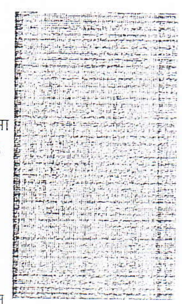

....

- कतिपय किसानहरुले परिचय पत्रमा कृषि औजार, पशु र वाली बिमा, प्राकृतिक प्रकोपमा क्षतिपूर्ति, कृषि मिटर र किसान सामाजिक सुरक्षा जस्ता कुरा पनि थप गरिनु पर्ने बताए ।
- सबैलाई उस्तै कार्ड दिईएको छ, किसानको हैसियत हेरेर कार्ड वितरण गरिनु पर्ने होइन र ? हुने र नहुनेलाई एउटै व्यावहार गर्दा नहुने मारमा पर्दैनन् र ?

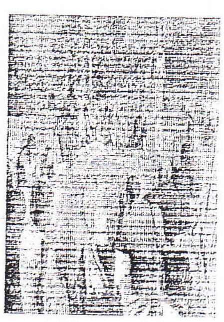

परिचयपत्र प्राप्त नगरेका किसान के भन्छन् ?

- किसान परिचय पत्र बितरण गरेको कुरा थाहा नै भएन । कसैले पनि भनेन, सेवा केन्द्रका मान्छे त भन् भेट हुदैन ।
- हामी कृषक समूहमा पनि थाहा भएन, अगुवा किसानले पनि जानकारी गराएनन्, पत्रिका हाम्रो गाउँमा आउँदै आउँदैन, रेडियोले कुन बेला भन्यो की भनेन पत्तै भएन । ....

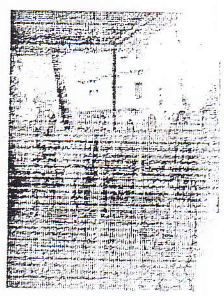

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

उद्देश्य

- नमुना किसान परिचयपत्र वितरण भएका ५ जिल्लाका किसान, नागरिक समाज र जिम्मेवार निकायहरुको अनुभव र सुझावहरु संकलन गर्ने ।
- नीतिको प्रभावकारी कार्यन्वयन तथा आवश्यक परिमार्जनको लागि सुझाव पेश गर्ने ।

विधि र प्रकृया

१. किसान परिचय पत्र (वितरण तथा प्रयोग) निर्देशिका २०७१ को पूनरावलोकन
२. प्रश्नावली तयार
३. सम्बन्धित पक्षसंग छलफल
- जिल्ला कृषि विकास, जिल्ला प्रशासन,जिल्ला पशुसेवा कार्यालयहरु
- परिचयपत्र प्राप्त गरेको किसानहरु
- परिचयपत्र प्राप्त नगरेको किसानहरु
- नागरिक समाजका प्रतिनीधिहरु

किसान परिचयपत्र प्राप्तीको अबस्था

जिल्ला	किसानको कुल संख्या	वितरणको लक्ष्य	प्राप्त निवेदन संख्या	वितरित संख्या	यस आ.व.को योजना	सुचना श्रोत
बाँके	६५,०००	१०,७००	२,०७३	९,७३	निर्देशन अनुसार	जिकृविका
बागलुङ	५०,०००	१५,०००	१२,०००	९,८००	६५००	जिकृविका
बारा	५,०१,३३९	D2 ११,७००	६,०६१	६,०६१	५५०० सुचना जारी	जिकृविका
धनकुटा	८००००	७९००	४४१९	०	५०००	जिकृविका
डडेल्धुरा	१,३२,६३०	६६८५	२३१३	३८१	५०००	जिकृविका
जम्मा	७,८८,९६९	५१,९८५	२६,८६६	१७,२१५		

उपलब्धी : लक्ष्यको १ तिहाई

परिचयपत्र प्राप्त गरेका किसान के भन्छन् ?

- परिचय पत्र पाएर के भो र हामीले केहि सेवा सुविधा पाएका छैनौ, कृषि कार्यालयमा सोध्न जांदा सबैले पाए पछि मात्र सेवा सुविधा दिने भन्छन, सबै भनेको को-को हुन, र कहिले, के पाईने हो, केहि थाहा छैन ?
- कार्यालयले सुचना नै प्रष्ट दिएन पहिले समूहमा भएकालाई मात्र परिचय पत्र दिने भनियो, पछि समूहमा नभए पनि हुन्छ भनियो. हामी अलमलमा पर्यौ ।
- समूहका किसानको फारम समूहमा नै भरेर कार्यालयमा बुझायौं, यसले गर्दा सबै सदस्यले सहज तरिकाले परिचय पत्र पायौं । नत्र खेति लगाउने समयमा हामि परिचयपत्र कसरि लिन सक्नुर ....

....

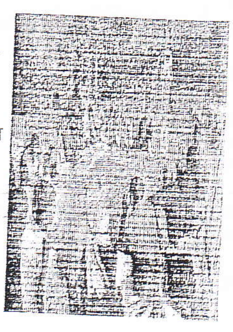

- कतिपय किसानहरुले परिचय पत्रमा कृषि औजार, पशु र वाली बिमा, प्राकृतिक प्रकोपमा क्षतिपूर्ति, कृषि मिटर र किसान सामाजिक सुरक्षा जस्ता कुरा पनि थप गरिनु पर्ने बताए ।
- सबैलाई उस्तै कार्ड दिईएको छ, किसानको हैसियत हेरेर कार्ड वितरण गरिनु पर्ने होइन र ? हुने र नहुनेलाई एउटै व्यावहार गर्दा नहुने मारमा पर्दैनन् र ?

परिचयपत्र प्राप्त नगरेका किसान के भन्छन् ?

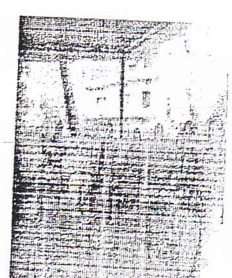

- किसान परिचय पत्र वितरण गरेको कुरा थाहा नै भएन । कसैले पनि भनेन, सेवा केन्द्रका मान्छे त भन् भेटै हुदैन ।
- हाम्रो कृषक समूहमा पनि थाहा भएन, अगुवा किसानले पनि जानकारी गराएनन्, पत्रिका हाम्रो गाउँमा आउँदै आउँदैन, रेडियोले कुन बेला भन्यो की भनेन पत्तै भएन ।....................

....

- हामी किसानलाई सूचना दिन कार्यालयले कृषक समूहका अगुवाहरुको भेला गराई जानकारी गराउने र सबैलाई बताउन लगाउनु पर्छ, सेवा केन्द्रले कृषकसमूहलाई र समूहले किसानलाई खवर गरे राम्रो हुन्थ्यो, अझ गा.बि.स. कार्यालय, विद्यालय,सामुदायिक भवन,सेवा केन्द्र र चोकको पसलहरुमा सूचना टाँस गर्न सके त झन राम्रो ।

नागरीक समाजका प्रतिनिधिहरु के भन्छन् ?

- किसान परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्यमा जिल्ला कृषि कार्यालयको नागरीक समूह,समाजसंग सम्पर्क समन्वय र सहकार्य भएन । सम्पर्क समन्वय गरेको भए खवर गर्ने, सचेतना दिने कार्यमा हाम्रो सहभागीता हुने थियो । जसको फलस्वरुप परिचय पत्र वितरण कार्य बढी हुने थियो । कार्यालयलाई सहयोग मिल्थ्यो ।
- कार्यालयले किसान परिचय पत्र त दियो अब अनुदान लगायतका सेवा सुविधा दिने कार्यमा लाग्नु पर्छ ।

नागरीक समाजका प्रतिनिधिहरु के भन्छन् ?

- सरकारले प्रमाण नहुने साना किसानहरुलाई कृषक समूहको सिफारीसमा परिचय पत्र दिने व्यवस्था गर्नु पर्छ ।
- समूहमा नभएका किसान भएमा स्थानीय बस्तीका ५ जना किसानहरुको सिफारीसमा परिचय पत्र वितरण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । अहिले परिचय पत्र प्राप्त गर्नेहरु बढी कर्मचारीहरु छन् । कार्यालयले लिखित प्रमाण माग गरेकोले प्रमाण नभएका खास किसानहरुले परिचय पत्र पाउन सक्ने देखिदैन ।

(लालमणी भण्डारी गै.स.स. महासंघ पूर्व सदस्य,वांके)

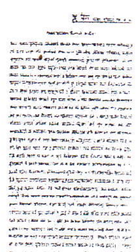

सरकारी कार्यालयका अधिकारीहरु के भन्छन् ?

जि.कृ.वि.कार्यालयहरु

- मन्त्रालयवाट कार्यक्रम नै ढिला आएको र ३५ दिने सुचना (रेडियो, पत्रिका, गा.वि.स. कार्यलयमा टांस) जारी गरि किसानलाई जानकारी गरायौं । (वांके)
- समय छोटो भएकाले कृषि र पशु कार्यालयमा दर्ता भएका किसानलाई मात्र तोकि सुचना प्रकासित गर्यौं । (वांके)
- किसानहरुको निवेदन संख्या कम मात्र परेकाले ३ पटक सुचना जारी गर्यौं । - ३५ दिन, १५ दिन, १० दिन। (वांके)
- निर्देशिकामा व्यवस्था नभएकाले वर्गिकरण सहित परिचयपत्र दिन सकिएन । - वांके)
- नागरिक समाज,संघ संस्थासंग राम्रो समन्वय भएन ।.......................

....

- पुर्जा भएका किसानलाई मात्र परिचयपत्र दिन सक्यौ ।
  (जि.कृ.का. डडेलधुरा, वारा, धनकुटा)
- पूर्जा साथै ठेक्का तथा अधिया, बटैयाको लिखित प्रमाण भएका किसानलाई पनि परिचयपत्र दिन सक्यौ (जि.कृ.का. वांके, वागलुड)

जि प.से.का. बांके

- परिचयपत्र वितरण वारे अनभिज्ञता प्रकट

जि.प्र.का. बांके

- किसान र गैर किसान छुट्याएर परिचयपत्र दिनु पर्दछ । सबैलाई एकै ठाउंमा राख्नु उचित हुदैन ।
- परिचयपत्र प्राप्त गरेका किसानहरुलाई सेवा सुविधा दिन थाल्नु पर्दछ ।

सूचना दिने अधिकारीहरु :

वारा : - जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका साधुराम खरेल र जिल्ला पशु सेवा कार्यालयका यूगल किशोर सिंह

बागलुङ :- जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका वरिष्ठ कृषि विकास अधिकृत विनोद कुमार हमाल

बाँके :- जिल्ला कृषि विकास कार्यलयका प्रसार अधिकृत, धन वहादुर पुन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालयका वरिष्ठ पशु चिकित्सक, वेद वहादुर के.सी., जिल्ला प्रशासन कार्यालयका सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारी ,जगत वहादुर वस्नेत

धनकुटा :- जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका वरिष्ठ कृषि विकास अधिकृत लक्ष्मी खरेल,प्रसार शाखा प्रा.स. करण श्रेष्ठ, विनोदविं राई

डडेलधुरा :- जिल्ला कृषि विकास कार्यालय

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार

अध्ययनबाट के देखियो ?

- लक्षित मध्ये दुई तिहाई किसानहरु परिचयपत्र पाउनबाट वंचित ।
- किसानको परिभाषा स्पष्ट छैन ।
- किसानको वर्गिकरण विना नै परिचयपत्र वितरण गरिएकाले गरिब र सिमान्तकृत किसानहरु सेवा सुविधाबाट वंचित हुन सक्ने ।
- पूर्जा भएकालाई मात्रै वा नभएकालाई पनि दिने भन्ने कुरामा सरकारी कार्यालयहरु बिच नै स्पष्टता नभएको ।

....

संचार : धेरैजसो किसानले सुचना नै पाएनन् ।

समय : खेती लगाउने समयमा परेकाले परिचयपत्र प्राथमिकतामा परेन ।

सुनिश्चितता : परिचयपत्र पाएपछि के फाईदा हुन्छ भन्ने बारेमा किसानहरु अनविज्ञ ।

समन्वय र सहकार्य : कृषिसंग सम्बन्धित सरोकारवालासंगको समन्वय र सहकार्य कमजोर ।

अबको बाटो...........

किसानको स्पष्ट परिभाषा हुनुपर्दछ । कृषि कर्म जीविकोपार्जको मूख्य आधार भएकालाई मात्र कृषक भनिनु पर्दछ ।

स्थानीय निकायको प्रमुखको अध्यक्षता, सेवा केन्द्र संलग्नता र किसान संघ संस्थाहरुको समेत प्रतिनीधित्व रहने गरि स्थानीय निकायमा किसान परिचयपत्र सिफारिस समिति बनाई सोहि समितिको सिफारीसमा परिचय पत्र वितरण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

राज्यले किसान परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्यमा कृषिसंग सम्बन्धित नागरीक समाजहरुसंग सम्पर्क समन्वय र सहकार्य गर्दै अभियानको रुपमा प्रचार प्रसार सचेतना कार्यक्रम संचालन गरिनु पर्दछ ।

....

किसानहरुलाई भूस्वामीत्व, कृषि उपकरण र पूर्वाधारमा भएको लगानी,पशुधन जस्ता कुराहरुको आधारमा भूमिहिन/विपन्न किसान, साना किसान, मझौला किसान र ठूला किसान गरी ४ वटा वर्गमा बर्गिकरण गर्नु पर्छ ।

सापदण्ड भन्दा माथि लगानी रहेका कृषि जन्य उत्पादनसंग सम्बन्धित व्यक्तिहरु उद्योगी हुने हुंदा उनीहरुलाई किसान भनिनु जरुरी छैन ।

किसान वैर्गिकरणको आधार

कृषक स्तर	भू स्वामित्व	कृषि उपकरण र पूर्वाधारमा भएको सम्पत्ति	पशुधन (गाइ, भैंसी)	कैफियत
भूमिहिन, विपन्न	०.३ हेक्टर वा सो भन्दा कम	१ लाख भन्दा कम	५ वा सो भन्दा कम	कृषि र पशुधन संगै अन्य पेशा पनि भएको र आफ्नै जग्गा भए पनि आफै खेति नगरि अधिया, भाडा वा ठेक्कामा दिने व्यक्तिलाई कृषक परिचय पत्र नदिई उक्त जग्गा अधिया, भाडा वा ठेक्कामा लिने कृषकलाई नै कृषक परिचय पत्र दिनु पर्ने छ ।
साना	०.३ हेक्टर भन्दा माथि ०.५ हे. भन्दा कम	१ लाख देखि ५ लाख सम्म	१० वा सो भन्दा कम	
मझौला	०.५ हेक्टर भन्दा माथि ३ हे. भन्दा कम	५ लाख देखि १५ लाख सम्म	१० देखि ३० वटा सम्म	
ठूला	३ हे.देखि ५ हे. सम्म	१५ लाख देखि ५० लाख सम्म	३० देखि १०० वटा सम्म	

द्रष्टव्य : [illegible]

....

१. भूमिहिन तथा विपन्न किसान

उत्पादनसंग सम्बन्धित जमिन, मल, विउ, कृषि औजार, विमा ऋण लगायतका अत्यवश्यक उत्पादनका साधनहरुमा शतप्रतिशत अनुदानको व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

२. साना किसान

उत्पादनसंग सम्बन्धित जमिन, मल, विउ, कृषि औजार, विमा, ऋण लगायतका अत्यवश्यक उत्पादनका साधनहरुमा कम्तिमा ७५ प्रतिशत अनुदानको व्यवस्था गरिनु पर्दछ साथै आवश्यक तालिम एव कृषि प्राविधिकहरुसंगको सहज पहुँच स्थापित गरिनु पर्दछ ।

३. मझौला किसान

उत्पादनसंग सम्बन्धित मल, बिउ, कृषि औजार- बिमा, ऋण, यातायातका साधन लगायतका अत्यवश्यक वस्तुहरुमा कम्तिमा ५० प्रतिशत अनुदानको व्यवस्था गर्दै सिंचाई, भण्डारण, प्रशोधन तथा बजारीकरणको लागि आवश्यक पूर्वाधारहरुको विकासमा सहयोग पुरयाउनु पर्दछ साथै आवश्यक तालिम एवं कृषि प्राविधिकहरुसंगको सहज पहुँच स्थापित गरिनु पर्दछ ।

४. ठूला किसान

उत्पादनसंग सम्बन्धित मल, बिउ, कृषि औजार. बिमा, ऋण, यातायातका साधन लगायतका अत्यवश्यक वस्तुहरुमा कम्तिमा २५ प्रतिशत अनुदानको व्यवस्था गर्दै सिंचाई, सडक, संकलन केन्द्र, चिस्यान गृहहरु, भण्डारण, प्रशोधन तथा बजारीकरणको लागि आवश्यक पूर्वाधारहरुको विकासमा सहयोग पुरयाउनु पर्दछ साथै आवश्यक तालिम एवं कृषि प्राविधिकहरुसंगको सहज पहुँच स्थापित गरिनु पर्दछ ।

नोट : माथिको वर्गिकरणका आधार भन्दा माथि हैसियत राख्ने जग्गाधनि वा भाडामा लिई कृषि कार्य गर्ने व्यक्तिहरुलाई किसानको वर्गिकरण भित्र नपारी उद्योगीको रुपमा पहिचान दिईनुपर्दछ ।

....

उत्पादित कृषि उपजहरुको समयमा नै समर्थन मूल्य तोकि किसानसंग खरिद गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्दै तोकिएको समय र मूल्यमा खरिद हुन नसके राज्यले क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

स्थानीय स्तरसम्म वित्तिय निकायहरुको पहुच स्थापित गर्दै भूमिहिन, विपन्न र साना किसानहरुलाई समूह जमानीमा कृषि ऋणको व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

राज्यले किसान परिचय पत्र वितरण कार्यक्रमलाई नमूनाको रुपमा मात्र नलिई सबै किसानहरुलाई वर्गिकरण सहितको परिचय पत्र वितरण गरि सेवा सुविधा प्रदान गर्नुपर्दछ ।

सरकारले उल्लेखित सुझावहरुको सम्बोधनको लागि आ.व. २०७३/७४को नीति तथा कार्यक्रम एवं बजेटमा प्राथमिकता साथ स्थान दिइनु पर्दछ ।

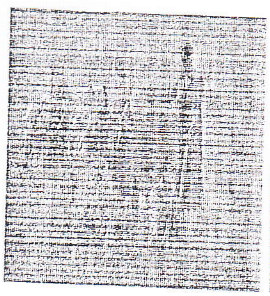

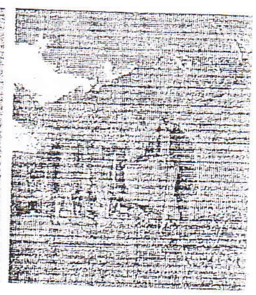

धन्यवाद

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार